

Stockholms Luftvärnsförening 1935 - 1945

Uppsatsen baserar sig på en
60-poängs uppsats i historia vid
Stockholms universitet höstterminen 2003.
Smärre rättelser och tilläg har införts.
Version 2005 11 21

Författare: Olle Madebrink

Innehåll:

Inledning	3
Undersökningens syfte	3
Frågeställningar	4
Forskningsläget	4
Källor	7
Vad är frivillighet	10
Beredskapen speglad i statsbudgeten	11
Det Svenska luftvärnets framväxt	13
Luftvärnsmaterielen	15
Stockholms luftvärn under beredskapen	16
Krigsutbrottet	18
Luftvärnet och frivilligheten	19
Stockholms Luftvärnsförening	20
Utbildningen	21
Luftvärnslokalen	27
Transporter och telefon	29
Ekonomi	30
Uppvisningarna	35
Personal	37
Problem som har samband med frivilligheten	39
Slutsatser	41
Sammanfattning	42
Källor och litteratur	43

Inledning

När andra världskriget bröt ut 1939 stod Sverige tämligen försvarslöst. 1925 års försvarsbeslut hade avsevärt reducerat försvaret.

Med början i det tidiga 30-talet började dock en långsam omvärdering under trycket av den politiska utvecklingen i Europa. Men ökningen av försvarsanslagen var trots detta mycket blygsamma fram till 1936, då det beslöts om en relativt kraftig upprustning. Anslagen ökade sedermera ytterligare i takt med krigsutvecklingen, och man kan säga att Sverige efter krigsutbrottet i Europa producerade så mycket utbildning och materiel som landet förmådde.

Man skulle kunna uttrycka det så att politikerna missbedömde den politiska utvecklingen mot ett nytt storkrig med ca 8 år. Sverige började en mycket försiktig upprustning 1936, men den tog inte fart förrän 1939, när kriget redan stod för dörren. Faktum var att flera stora projekt, så som till exempel kryssarna Tre kronor och Göta lejon, inte blev färdiga förrän flera år efter krigsslutet. Det tar många år att rusta upp, och politikerna valde in i det längsta att välja bort alternativet med upprustning.

När man rustar upp snabbt går det i allmänhet relativt fort att öka materielen. Utbildningen av personal tar längre tid. Att utbilda en soldat tar knappt ett år, en plutonchef två år, och en kompanichef fem år¹. Siffrorna gäller i modern tid, men torde inte ha ställt sig så mycket annorlunda på 30-talet. För att kunna avancera inom det militära systemet måste man kunna sin egen nivå, och den tar tid att lära sig. För att en menig skall kunna bli troppchef så måste han behärska det troppen skall kunna, som till exempel i luftvärnets fall hur man hanterar pjäsen. Först när han behärskar alla de olika momenten, ladda, rikta, gruppera m.m. kan han bli chef över de andra. Föra att sedan fortsätta till avdelningschef måste han lära sig ytterligare saker. Nu kommer det in att han måste behärska hur sambandet med inövningen fungerar, hur hans pjäser skall fungera tillsammans med andra avdelningar o.s.v. Varje steg i utbildningen kräver sin tid och det är därför det tar så lång tid att få fram befäl, det blir en flaskhals när man vill rusta upp.

När Sverige i all hast tvingades att rusta upp sedan andra världskriget brutit ut fick man stora problem med att hinna utbilda manskap och, framför allt, befäl. Många frivilliga krafter kom nu att engageras i uppbygganden av det svenska försvaret, och Stockholms Luftvärnsförening var en av de organisationer som deltog. Denna uppsats är en undersökning av hur föreningen fungerade före och under beredskapen och vilka problem som uppstod.

Undersökningens syfte

Uppsatsens syfte är att undersöka Stockholms Luftvärnsförening under perioden 1935–1945. Det görs för att belysa om det fanns några särskilda problem som berodde på det speciella faktum att man utnyttjade den frivilliga verksamheten, som utnyttjades hårt under en kort period när Stockholms luftvärn byggdes upp.

---

¹ Muntliga uppgifter från Major Mikael Reberg, Försvarshögskolan

Frågeställningar

För att undersöka det särskilda i den frivilliga militärverksamheten har följande frågor ställts:

Hur såg Stockholms Luftvärnsförenings verksamhet ut under åren 1935 – 1945?

Vilken roll spelade den i uppbyggnaden av Stockholms luftförsvar?

Vilka problem, som var förknippade med frivilligheten, ställdes föreningen inför?

Forskningsläget

Forskningsläget om Stockholms Luftvärnsförening är enkelt att beskriva. Det finns ingen akademisk forskning kring föreningen.

Av militära skribenter finns det en femsidig artikel i Svensk Försvarsvilja II från 1950, och en kortare översikt på en halv sida i Luftvärnets historia från 1980.

Man kan fundera en hel del över varför det inte finns mera skrivet om föreningen, eller om det frivilliga försvaret över huvud taget.

Till att börja med kan man konstatera att större delen av forskningen kring militära ting utförts av militärer. Denna forskning är, i motsats till den civila, inte i första hand riktad mot allmänheten eller den akademiska världen². Den militära forskningen skrivs huvudsakligen med ett syfte, nämligen att dokumentera det skedda för att därav dra slutsatser om hur man skall agera i framtiden. Man strävar efter att lära sig av framgångar, och att undvika att göra om misstag. Härav följer också att stora delar av forskningen är hemlig, och att det därför knappast skett något utbyte mellan de akademiska och militära forskarna förrän materialet avhemligats, i regel 50 (numera 40) år efter dess tillkomst.

I min uppsats använder jag mig i någon mån av Beredskapsverket. Det är ett typiskt exempel på militär historieskrivning. Detta omfattande verk är en sammanställning av ett stort antal utredningar som gjordes av de officerare som själva hade varit med under beredskapen. På maskinskrivna ark, och med bifogade kartor och andra illustrationer, har man sammanställt sina erfarenheter. Det uttalade syftet är att föra erfarenheterna vidare till kommande generationer militära planerare. Texterna är inte tänkta för publicering och till yttermera visso är de naturligtvis ursprungligen hemligstämplade.

De två forskningsinriktningarna har även helt olika fokus. Den militära forskningen är inriktad på taktiska och strategiska spørsmål där geografi och topografi samt militära enheters placering, förmåga och agerande är huvudsaken, medan den civila oftast har som huvudobjekt politiska, sociala och ekonomiska företeelser. Sålunda har, för att ta ett exempel, den så kallade midsommarkrisen 1941 avhandlats ingående av akademiska forskare, medan det året därpå följande inofficiella, men verkliga, kriget mellan svenska flottan och de ryska ubåtarna

---

² Det finns även en mera utåtriktad militär historieskrivning som vänder sig till såväl den intresserade allmänheten som till historiskt intresserade militärer. Hit hör till exempel regementshistoriker och verk om enskilda vapen och vapensystem, eller specifika militära händelser. Det finns även en historieskrivning av mera officiell karaktär som mest behandlar Sveriges krig. Men eftersom det senaste inträffade för närmare 200 år sedan så publiceras dessa arbeten ofta i samarbete med museer eller olika militära sammanslutningar såsom Örlogsmannasällskapet och liknande. Dessa institutioner har mer eller mindre tagit över den gamla historieforskningen, som ju som bekant huvudsakligen handlade om krig och kungar.

inte beskrivits i någon akademisk avhandling, men väl i militära och populärvetenskapliga sammanhang.

Det finns alltså en omfattande militär historieskrivning, men i den har det frivilliga engagemanget inte någon framträdande plats.

Hur kan det då komma sig att varken militära eller akademiska skribenter har intresserat sig för det frivilliga försvaret i någon större omfattning?

Svaret på den frågan är för den militära sidans del förmodligen att det aldrig har haft särskilt hög status, och inte ansetts särskilt viktigt jämfört med det egentliga försvaret. Frivilliga krafter har, med all rätt, ansetts som nödlödningskraft som man varit tvungen att ta till när den officiella verksamheten inte räckt till. Den något opålitliga och amatörmässiga frivilligverksamheten blir en anomali i en eljest välfungerande militär maskin. Militära, liksom alla andra planerare, vill veta vad de har att räkna med och de vill själva kunna bestämma villkoren och använda välkända parametrar.

Eftersom historieskrivningen är en del av planläggningen för framtiden så finns det heller ingen naturlig anledning att ta upp eventuella frivilliginsatser. När man planerar använder man de militära legobitar, bataljoner, brigader, flottiljer m.m., och då har de glada entusiasterna från frivilligheten ingen plats.

De akademiska författarna å andra sidan har på det stora hela hänfört frivilligförsvaret till det militära området och lämnat det därhän såsom varande tämligen betydelselöst i de militära sammanhangen.

Man kan fundera på i vilken historisk genre frivilligförsvaret egentligen hör hemma. Vill man betona det militära, eller vill man betona frivilligheten? Om man anser att frivilligheten är det mest utmärkande för rörelsen så bör man kanske snarare koppla verksamheten till folkrörelserna. Sett till antalet medlemmar och ekonomisk omsättning så borde rörelsen väl kunna ta plats bland de övriga folkrörelserna.

Jan Lindroth har satt upp nio kriterier för en folkrörelse³. Den frivilliga befälsutbildningen (inklusive den ovanliga manskapsutbildningen som bedrevs inom Stockholms Luftvärnsförening) uppfyller mer eller mindre samtliga kriterier som Lindroth nämner. Nedan kommenteras punkterna var för sig, och ställas i relation till Landstormsrörelsen/FBU. Stockholms Luftvärnsförening var en del av denna organisation.

Frivillighet. Landstormsrörelsen och sedermera FBU byggde på frivillighet, så det kriteriet är uppfyllt. Frivillighet behöver däremot inte betyda att alla som vill ska få delta, och så var det också i det här fallet. Landstormsrörelsen/FBU krävde någon sorts befälsställning för att kunna gå med⁴.

Självständighet i förhållande till staten. Lindroth framhåller att en organisation som skall anses som en folkrörelse inte får anta en offentlig myndighets roll. I det här fallet måste det konstateras att rörelsens förhållande till staten har varierat. Det förefaller som om knytningen till staten blir starkare när staten har behov av rörelsen, men avtar när behovet minskar. D.v.s. när staten måste rusta upp använder den gärna frivilligrörelsen, men när motsatsen föreligger

³ Lindroth, 1974, s 18

⁴ Tubin, 1987, s 24

så är intresset mindre. Under de två världskrigen knöts rörelsen närmare försvaret. Sålunda beslöt t.ex. riksdagen 1 maj 1915⁵ att överta ansvaret för landstormskurserna, och 1936 utformades utbildningsprogrammet för Luftvärnsföreningens utbildning i samarbete med IV arméfördelningen (se nedan under rubriken Kurserna). Under mellankrigsperioden däremot minskade eller upphörde bidragen⁶.

Varaktighet. Kriteriet uppfylls till fullo. Om man räknar skarpskytterörelsen som en direkt föregångare till Landstormsrörelsen/FBU⁷ så är den strängt taget den mest långlivade rörelsen av alla.

En fast organisation med en pyramidformad struktur⁸ var just vad som skapades när Sveriges Landstormsföreningars Centralförbund (sedermera Centralförbundet för befälsutbildning) bildades den 5 juni 1912⁹.

Stor medlemsanslutning. Lindroth anser att ett minsta antal av 10 000 medlemmar krävs för att kunna kallas folkrörelse. Landstormsrörelsens medlemsantal var enligt nedanstående tabell:¹⁰

År	medlemmar
1925	16 000
1930	38 000
1939	30 000
1943	46 000

Social spridning. Lindroth anger här att den sociala spridningen skall ses i motsats till den offentliga sektorn, och inte avser klassmässiga skillnader.¹¹ Spridningen anger framför allt att det inte skall vara folk från samma kår- eller yrkesområde. Med den stora blandningen av folk som utgjorde landstormsbefälen uppfylls även detta krav.

Geografisk spridning. Uppfylls när det gäller Landstormsrörelsen som fanns över hela landet. Stockholms Luftvärnsförening fanns givetvis bara i Stockholm, men den var en del av Landstormen, och luftvärnsföreningar fanns för övrigt även i Göteborg, Norrköping, Sundsvall, Örebro, Bofors m.fl. platser, även om ingen av dem hade tillnärmelsevis så stora uppgifter och en så omfattande organisation som Stockholms Luftvärnsförening¹².

Ett ideologiskt inslag, som syftar till ett långsiktigt mål. Även om rörelsen alltid betonat att den är politiskt neutral så har den ett ideologiskt mål: att hjälpa till att bevara fred och frihet för det Svenska folket¹³.

Ett dynamiskt moment. Med detta avser Lindroth både en yttre, större dynamik som speglar sig i stora rörelser beträffande medlemsantal och geografisk spridning, samt en inre dynamik som handlar om ett djupt personlig engagemang. Att rörelsen hade kraftiga förändringar i medlemsantalet kring krigsutbrotten har tidigare nämnts, och att den även har ett stort mått av

⁵ Tubin, 1987, s 44

⁶ Tubin, 1987, s 50

⁷ Tubin, 1987, s 13

⁸ Lindroth, 1974, s 19

⁹ Tubin, 1987, s 24

¹⁰ Tubin, 1987, s 56, 67, 90

¹¹ Lindroth, 1974, s 19

¹² Herlitz, 1980, s 608 ff

¹³ Tubin, 1987, s 127

personligt engagemang ligger i hela idén. Om man inte är personligt engagerad i försvarstanken så går man naturligtvis inte med i en frivilligorganisation. Den kraftiga uppgången i Luftvärnsföreningens aktiviteter som inträffade under det sena 30-talet kan ses som ett bra exempel på den snabba föränderlighet som är typisk för folkrörelser.

Den frivilliga försvarsrörelsen uppfyller alltså kriterierna som Lindroth ställer för en folkrörelse. Han nämner ju för övrigt också själv skarpskytterörelsen när han jämför idrottsrörelsen med andra folkrörelser¹⁴.

Liksom arbetarrörelsen, nykterhetsrörelsen och frikyrkorörelsen¹⁵ bygger det frivilliga försvarsväsendet på en uttalad idé, en tankegång, och den bär också på den grundläggande tanken att man skall göra någonting bättre för framtiden. Samhället skall bli en bättre och tryggare plats för sina medlemmar. En annan likhet är den tidsmässiga. Skarpskytterörelsen, frikyrkorörelsen och nykterhetsrörelsen började vid mitten av 1800-talet, växte och blev mera organiserade med tiden. Arbetarrörelsen kom något senare, men även den hade ju den uttalade idén att förbättra samhället.

Även organisationsformerna liknar varandra. Det byggdes inte bara frikyrkor och Folkets Hus, utan också skyttepaviljonger och hemvärnsgårdar där verksamheten på många sätt kunde vara väldigt likartad. Man hade möten på samma vis, man samlade in pengar, man sammanträdde och man ordnade sociala sammankomster under i stort sett identiska former

En intressant fråga skulle vara att kontrollera de överlappande medlemskapen i dessa rörelser, men det ligger utanför ramen för denna uppsats.

Sammanfattningsvis skulle man kunna säga att frivilligrörelsen verkar ha hamnat mellan två stolar, och därför inte fått den uppmärksamhet den förtjänar. De professionella militära historieskrivarna har ansett att den hör till den civila världen, medan de akademiska forskarna å andra sidan inte ansett att den hör till de intressanta politiska eller ekonomiska fenomen som de ägnar sin uppmärksamhet.

I de få sammanhang där militära frivilligorganisationer beskrivs framställs verksamheten som i stort sett problemfri. Om några problem behandlas i minnes- eller jubileumsskrifter så handlar det om hur man skall kunna behålla eller öka medlemsantalet.

Källor

Källorna till undersökningen är Stockholms Luftvärnsförenings arkiv. Föreningen bytte under 90-talet namn till Luftvärnets Befälsutbildningsförbund, men arkivet är sammanhängande och finns i föreningens lokaler på K1 vid Lidingövägen 28. Arkivet har aldrig varit offentligt, och har alltid funnits i föreningens lokal, var den än har legat. I undersökningen har använts styrelseprotokoll, A U protokoll och årsberättelser, som för den aktuella tiden finns inbundna i en volym per budgetår. Vidare har inkommande och utgående handlingar granskats. Även de finns inbundna, dock per kalenderår. Utgående handlingar har, liksom protokollen, genomlästs i sin helhet, inkommande handlingar översiktligt. Utgående handlingar är så gott

¹⁴ Lindroth, 1974, s 350 ff

¹⁵ På senare tid har ibland även idrottsrörelsen kommit att räknas till folkrörelserna, men jag nämner den inte här eftersom den inte i lika stor utsträckning som de andra har en idémässig bakgrund.

som uteslutande maskinskrivna medan bland de inkommande ca 1/3 är handskrivna. Det finns även ett handskrivet diarium över de in- och utgående handlingarna. Vidare har en pärm med diverse lösa papper gått igenom. I noterna kallas den ”omärkta pärmen”. Dess innehåll är osystematiskt, och inte särskilt omfattande, men i den finns bl.a. några revisorsrapporter och redogörelsen för bränsleförbrukningen i LV-lokalen. Mycket värdefull blev den på en punkt eftersom en revisorsrapport innehöll en fullständig statistik över genomförda kurser från och med 1936/37.

Antalet registrerade handlingar per pärm anges i tabellen nedan. I 1939 års utgående, och inkommande handlingar saknas vissa handlingar, 10, respektive 28 stycken, som finns antecknade i en förteckning längst fram i volymen. Utöver de antecknade diarienumren saknas dock också nr 232, 233, och 235 – 247 vilka samtliga bör ha varit daterade 10 eller 11 juli. Varför handlingarna saknas har inte kunnat fastställas. De saknade (registrerade) pappren har inget gemensamt innehåll, och är spridda över hela perioden. Dock förefaller det som om de saknade i inkommande handlingar har en koncentration till, dels ekonomiska angelägenheter (8 av 28), och dels rör Nils Edermans (8 av 28) medlemskap. Det är samtliga dokument som rör honom under 1939. Här skulle det kunna vara så, att någon har tagit ut dem för att göra en sammanställning, och sedan inte lämnat tillbaka dem. Att pappren saknas kan sedan bero på att sammanställningen skickats vidare och inte returnerats, kanske till CFB. Om så är fallet borde de kunna återfinnas i CFB:s arkiv. Tanken är inte osannolik med tanke på den tidens sätt att kopiera handlingar (avskrift). Sammanställningen kring Ederman bör ha utgjort ett ganska stort material, som skulle ta en avsevärd tid att skriva av. Naturligtvis kan man inte heller utesluta tanken att någon har tagit bort pappren av andra skäl, till exempel för att dölja deras innehåll för framtiden.

Det har inte gått att fastställa när inbindningen av materialet skedde (dock har volymerna samma utformning fram till mitten av 50-talet), så förlusten kan ha inträffat långt senare. Bland de saknade handlingarna med ekonomiskt innehåll finns bland annat en avsägelse som revisor, men eftersom den kom in den 3 eller 4 april så kan det vara helt normalt då den borde ligga rätt i tiden för en normal avsägelse (årsmötet var den 2 juni¹⁶).

Med tanke på den allmänna förvirringen under 1939 så är det min uppfattning att de saknade handlingarna inte saknas på grund av något systematiskt undanhållande.

Antalet handlingar som ansetts värda att arkivera förefaller att ha minskat med åren. Om man gör antagandet att en viss ekonomisk aktivitet motsvaras av en viss mängd diarieförda dokument så ser man på diagrammet nedan att benägenheten att diarieföra dokumenten är lika stor 1939, 1940 och 1945, medan 1941 – 1944 har en lägre diarieföringsgrad, och perioden 1935 – 1938 har en högre aktivitet.

Det intryck man får när man studerar materialet är också att man sparar färre dokument med åren. För åren före krigsutbrottet verkar det som om alla handlingar sparats¹⁷, men efterhand minskar arkivbildningen. Framför allt verkar det som om den ekonomiska aktiviteten sköts utan att man registrerat alla papper i de aktuella volymerna. Förmodligen har dessa papper mer och mer samlats i särskilda ekonomipärmar som slängts efter några år.

För att illustrera detta förhållande har nedanstående diagram konstruerats.

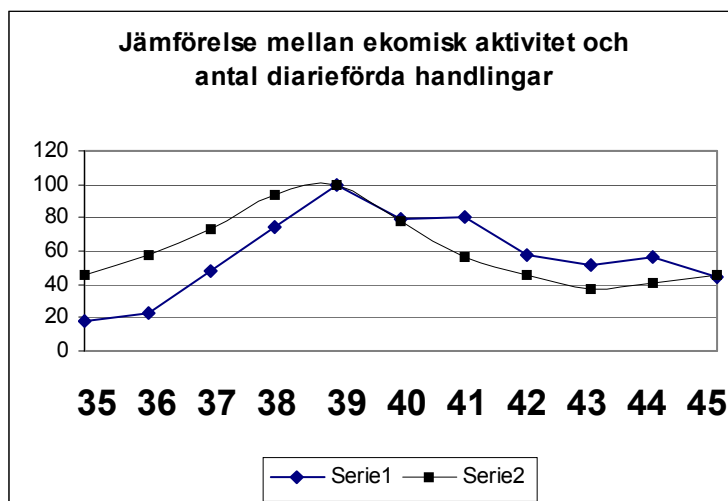
¹⁶ LV för utg handl 187/1939

¹⁷ LV för ink handl 106/1939 I ett fall sparades till och med reklam från Grand Hotell i Saltsjöbaden, trots att föreningen veterligen aldrig haft någon anknytning dit.

I diagrammet har den högsta aktiviteten för ekonomin (1939, 129143 kr omsatt) satts till 100. På samma sätt har den största registreringsaktiviteten (1939, 880 diarieförda handlingar) satts till 100. Övriga år har sedan räknats ut i procent av den största aktiviteten för respektive kurva.

Man kan se att den största faktiska ekonomiska aktiviteten sammanfaller med den högsta bokföringsaktiviteten 1939, men relationerna förskjuts så att den ekonomiska aktiviteten ökar i förhållande till de registrerade handlingarna. De saknade värdena har interpolerats.

Diagram 1: Jämförelse mellan ekonomisk aktivitet och diarieförda handlingar

Serie 1: ekonomisk aktivitet Serie 2: diarieförda handlingar

Källor: Tabell över in- och utgående handlingar nedan och diagram 4.

Vissa hela volymer saknas, nedanstående förteckning visar vad som finns respektive saknas. Det har inte kommit fram någon särskild anledning till att handlingarna är borta trots att tiden kring krigsutbrottet understundom ger ett virrigt intryck. Förmodligen är det så att handlingarna förkommit vid flyttar. Föreningen har flyttat minst två gånger sedan den undersökta perioden.

Tabell 1: Antal inkommande och utgående handlingar

År	Inkommande handlingar	Utgående handlingar	anmärkning
1935	198	207	
1936	280	229	
1937	270	373	
1938	446	saknas	
1939	488	392	38 handlingar saknas
1940	saknas	283	
1941	264	228	
1942	saknas	186	
1943	180	142	
1944	215	146	
1945	246	155	

Styrelse- och AU-protokoll (senare kallade VU-protokoll) EU (ekonomiska utskottet) protokoll och protokoll från Ansvarsnämnden finns i nedanstående redovisning. Samtliga ingår i nummerserierna. Dessutom finns, särskilt i de senare protokollen, bilagor av olika slag. Några redovisas nedan under anmärkningar. Det finns en löpande nummerserie från det första protokollet 1926 till 1939, därefter börjar man med nya serier. Eftersom 1938/39 slutar med nummer 205 och 1940/41 börjar med nummer 23 så måste en ny nummerserie ha påbörjats bokföringsåret 1939/40. 1941/41 började man med ytterligare ett nytt system, en nummerserie per år, men redan 1943/44 lämnade man det systemet och började två nummerserier per år, en per termin. Före år 1944/45 bokförs revisionsmötena och årsmöten i nummerserierna, men därefter lämnas de utanför. Årsredovisningarna finns i allmänhet med som bilagor till årsmötesprotokollen. 1935/36 års årsberättelse återfinns i 1936 års inkommande handlingar¹⁸, men 1937/38 och 1938/39 års årsberättelser har inte återfunnits

Tabell 2: Protokollsserier

År		protokollserier	anmärkningar
1935		80-103	
1936		104-123	årsberättelse saknas
1937		124-146	
1938	saknas		
1938/39		190-205	årsberättelse saknas
1939/40	saknas		
1940/41		23-45	
1941/42		1-15	
1942/43		1-16	bilagor ¹⁹
1943/44		1-6, 1-7	
1944/45		1-5, 1-4, revisionsmöte, årsmöte	
1945/46	saknas		

Utöver de ovan nämnda volymerna finns även den ekonomiska bokföringen för den undersökta perioden i form av kassaböcker och dagböcker. Dessa har inte granskats.

Det är min uppfattning att materialet kan ge bra svar på de frågor som ställs i undersökningen. Det går att följa verksamheten kronologiskt, ekonomiskt och i övrigt både kvantitativt och kvalitativt. De speciella problem som är förknippade med frivillighet belyses också i ett par tydliga exempel.

Vad är frivillighet

Den första moderna frivilligrörelsen anses ha sin grund i skarpskytterörelsen som blomstrade på 1860-talet. Rörelsen försvann snabbt som militär enhet, men levde kvar som

¹⁸ Lv för ink handl 230/1936

¹⁹ Som bilagor till styrelseprotokoll 31/5-1943 finns offerter till den sedvanliga årsmötessupén på Restaurang Gillet på Brunkebergstorg, samt offerter till elinstallationer och målningsarbeten i luftvärnslokalen.

skytteföreningar, vilka fortfarande ofta räknar sina anor just tillbaka till 1800-talets skarpskyttar. Med den nya värnpliktslagen 1901 fick man någonting som kallades landstormen. Det var äldre värnpliktiga, 33-40 år, vilka inte längre var aktuella för den reguljära armén som skrevs in som landstormsmän. Landstormen fanns på pappret, men den övade aldrig och hade inga vapen. Det var meningen att landstormen skulle organiseras och beväpnas först om det blev krig.

Landstormsofficerarna började under tiden före första världskriget att själva organisera frivillig befälsutbildning. Den utvecklades kraftigt under kriget, och lyckades överleva framför allt den tidigare mellankrigstidens mycket försvarsnegativa idéer. Rörelsen fick delvis stöd av staten och från och med 1928 kunde man gå landstormsbefälskurser och bli examinerad till en högre grad.

Vid tiden för det andra världskrigets utbrott fanns det alltså en etablerad frivillig befälsutbildning, men ingen för frivilligt manskap. Utom vid Stockholms Luftvärnsförening, som beskrivs nedan.²⁰

Under kriget organiserade man det frivilliga på det sätt som i princip fortfarande används. Man kan se det som en gradering av frivilligheten, som kan delas in enligt följande:

De som inte är frivilliga alls, utan proffs, är yrkesbefälet. Nästan proffs, men med ett frivilligt åtagande är reservofficerarna. De har lön när de tjänstgör i försvaret, men har sina civila arbeten. Nästa steg är hemvärnet. Att vara hemvärnsman eller hemvärnsbefäl är ett frivilligt åtagande som man åtar sig att utföra på sin fritid (övningar). Men man åtar sig också att stå upp på kort varsel och försvara landet om det behövs. Helt och hållet frivilliga är de som ägnar sig åt frivillig befälsutbildning. De har inga förpliktelser och går kurser under korta perioder.

Den frivillighet som närmare beskrivs nedan var unik för sin tid på det sättet att den dels vände sig till alla kategorier, även meniga, och dels att den utbildade folk till en viss bestämd uppgift, nämligen det fasta luftvärnet kring Stockholm.

Beredskapen speglad i statsbudgeten

Man kan se en omsvängning i bedömningen av omvärlden i 1930 års försvarskommissions betänkande. Det lades fram 1935 efter 5 års utredning, och togs av riksdagen året därpå. Utredningens förslag innebar en helt annan inriktning än den som varit kommissionens ursprungliga uppdrag, nämligen ”att nedbringa försvarskostnaderna till den i 1925 års försvarsbeslut åsyftade kostnadsramen”²¹, d.v.s. en minskning av försvarsutgifterna. I stället förordade kommissionen en mindre upprustning som framför allt avsåg en effektivisering av de högsta ledningsorganen, en ökning av de värnpliktigas utbildningstid från 140 dagar till 180 samt en väsentlig utbyggnad av flygvapnet och luftvärnet.²²

Försvarsanslagen kom sedan att öka i takt med den internationella oron och kriget. Med tanke på hur långsiktigt ett nationellt försvar måste planeras är det frapperande hur kortsiktigt anslagen beviljas. Anslagsökningarna före krigsutbrottet står i direkt proportion till den

²⁰ Sammanställningen baserar sig på svensk försvarsvilja I, 1950 och FBU FÖRR FBU NU, 1987

²¹ Wangel 1982, s 25

²² Wangel 1982, s 25, 371 ff

omedelbara internationella utvecklingen. Bland annat Hitlers maktövertagande 1933, och 1935 års tysk-brittiska flottavtal utgjorde bakgrunden till försvarskommissionens ändrade uppfattning.

Den 16 mars 1938 skulle försvarsbudgeten föredras i riksdagen. 12-15 mars annekterade Tyskland Österrike (Anschluss). Det förberedda ärendet med årets försvarsbudget återremitterades nu till utskottet och sedan det åter behandlats togs ett nytt förslag med 35% ökade utgifter, (från 200 miljoner till 270) och dessutom ett bemyndigande till försvaret att beställa luftvärnsmateriel för 20 miljoner och flygmateriel för 13 miljoner²³.

1939 upprepades anslagshöjningen. Det ursprungliga förslaget låg fortfarande på 1936 års nivå (154 miljoner), men sedan Hitler annekterat Böhmen-Mähren och gjort Slovakien till ett tyskt protektorat den 15 mars omprövades återigen anslagen. Den 9 juni biföll regeringen två tilläggspropositioner på sammanlagt drygt 70 miljoner kronor. Medlen avsåg dels ”de mest trängande materiella behoven”, och ett inköp av ett stort antal moderna 40 mm luftvärnsautomatkanoner och 15 cm haubitser som Bofors tillverkat men inte levererat till utländska köpare. Kontrakten omförhandlades nu så att Sverige fick köpa materielen i stället²⁴.

Den 12 maj tog riksdagen även ett beslut om en så kallad beredskapsstat, d.v.s. ett vilande anslag som skulle få tas i anspråk vid krig eller krigsfara. Pengarna, 215 miljoner, skulle användas till löneutbetalningar och till att köpa in materiel, som behövdes vid en mobilisering, på den civila marknaden²⁵.

När sedan kriget väl bröt ut i september 1939 öppnades de ekonomiska slussarna och försvaret fick i stort sett de pengar man behövde för att återupprusta. Från 1936 till 1941 tredondubblades försvarsutgifterna. Begränsningen var snarast produktionsförmågan hos försvarsindustrin respektive utbildningsförmågan inom försvaret.

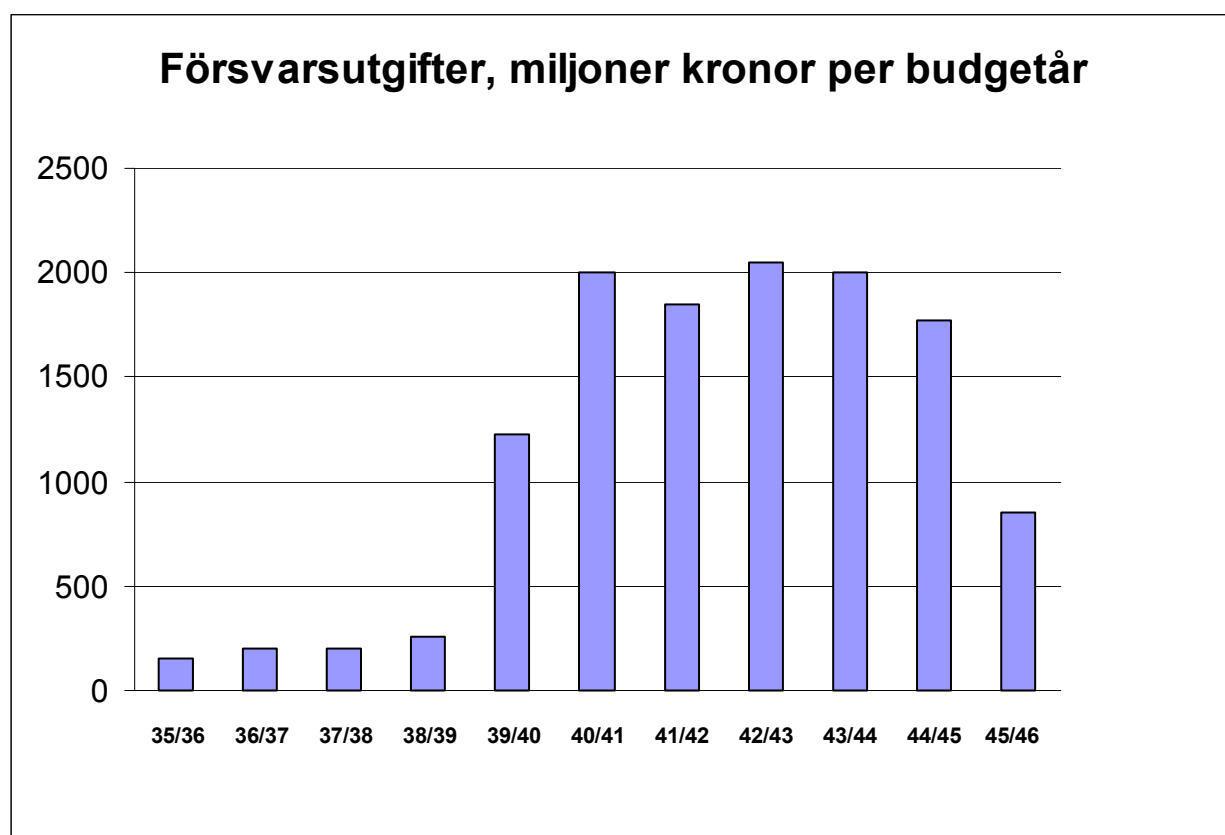
---

²³ Wangel, s 33

²⁴ Wangel 1982, s 33-34

²⁵ Wangel 1982, s 32-35

Diagram 2 Försvarskostnaderna perioden 1935/36 – 1945/46

Efter Wangel 1982, s34 och 659

Det säger sig själv att denna mycket stora ökning av försvarsutgifterna måste betalas av svenska folket. Den stora utgiftsökningen åstadkoms dels genom höjda skatter och dels genom lån (försvarsobligationer mm).

Det svenska luftvärnets framväxt

Flygets utveckling under det första världskriget innebar ett starkt ökande intresse även för luftvärnet. Båda vapnen hade utvecklats enormt under perioden och de som studerade den framtida utvecklingen förstod att dessa nya komponenter i striden skulle komma att innebära stora förändringar. Utvecklingen gick dessutom snabbt vidare. Flygplanen blev större, snabbare och driftsäkrare, kunde bära tyngre laster och fick längre aktionsradier.

Intresset koncentrerades i första hand till bombflyget. Snabba bombflygplan skulle kunna slå ut fiendens förband, försörjningslinjer och krigsindustri, men även utöva ett psykologiskt tryck mot civilbefolkningen så att försvarsmoralen skulle upplösas och landet tvingas att kapitulera. Det bästa sättet att bekämpa fiendens bombflyg ansågs vara att skicka sina egna bombplan mot fiendens flygfält²⁶. Jaktflygets vikt hade man inte klart för sig innan kriget, och

²⁶ Försvar för frihet och fred 1990, s 50, även Herlitz 1980, s 565

det var först under ”slaget om Storbritannien” under senare delen av 1940 som man förstod att bombflyget inte ensamt behärskade luften.

Den ledande flygkrigsteoretikern under mellankrigstiden var den italienske generalen Giulio Douhet. Hans teorier gick ut på att stora flygplansflottor, företrädesvis bestående av bombplan, skulle behärska slagfältet i kommande krig²⁷. De tyska bombningarna av Madrid och, framför allt, Guernica under Spanska inbördeskriget verkade bekräfta hans idéer och de kom att starkt påverka det militära doktrinerna under tiden fram till andra världskriget²⁸.

Det näst bästa sättet att bekämpa fiendens flyg ansågs vara med luftvärn. Detta borde alltså grupperas i närheten av de mål man tänkte sig att fienden skulle försöka bomba. Det rörde sig framför allt om egna flygfält, krigsindustri, kommunikationer och befolkningscentra, allt i enlighet med Douhets, och andra militära teoretikers, teorier.

Dessa vid tiden före kriget allmänt accepterade teorier omfattades också av såväl 1925 års försvarsordning²⁹ som 1930 års försvarskommission³⁰.

1925 års försvarsordning hade inneburit en kraftig försvagning av det svenska försvaret. Framför allt märktes det genom att en stor mängd regementen lades ned, stora delar av de värnpliktiga inte utbildades alls (den så kallade kategoriklyvningen) samt att värnpliktstiden minskades. Politiskt betingades den av en reaktion på första världskrigets oerhörda lidande, det till synes obefintliga hotet mot landets självständighet, samt att de två försvarsnegativa partierna Socialdemokraterna och De Frisinnade³¹ hade enats om en gemensam linje i försvarsfrågan.

Försvarsbeslutet 1925 innebar en mycket kraftig nedskärning på alla områden utom flyget och luftvärnet. Flyget bröts ut ur flottan och armén och bildade en egen försvarsgren medan luftvärnet fick ett eget regemente inom artilleriet, A9 i Karlsborg, (och ett ensamt batteri i Boden). Valet av plats för A9 styrdes både av det utmärkta skjutfältet, där man kunde skjuta ut över Vättern, och närheten till flyget vid Malmslätt (utanför Linköping) som kunde bidra med övningsflyg³².

Regementets verksamhet fram till 1936 bestod huvudsakligen av utbildning av ett mindre antal värnpliktiga, 290 per år³³ enligt 1925 års beslut, och försöksverksamhet. Eftersom vapenslaget var nytt så behövde man experimentera en hel del för att förstå hur det nya vapnet bäst skulle kunna användas. Man gjorde omfattande försök, som exempel på saker man måste lära sig behärska kan nämnas omgrupperingar (förflyttningar mellan olika skjutplatser), samverkan med eget flyg samt maskeringar och andra fältarbeten. Materielen som fanns under denna tid var omodern och fanns i begränsad omfattning³⁴.

Under denna period började man skilja på fältluftvärn, som skulle följa med och skydda armén när den rörde sig över stridsområdena, och fast luftvärn, som skulle finnas permanent

---

²⁷ Westring, 1936

²⁸ Brendon 2000, s 164, 421, 515

²⁹ Herlitz 1980, s 13 ff

³⁰ Wangel 1982, s 371

³¹ Försvar för frihet och fred 1990, s 49

³² Herlitz 1980, s 15 ff

³³ Herlitz 1980, s 16

³⁴ Wangel 1982, s 371

grupperat vid viktiga skyddsobjekt såsom fabriker, hamnar, viktiga centrala staber eller hela städer, som Stockholm.

Redan 1936 hade det beslutats att Stockholm skulle få ett starkt fast luftförsvar, och beställningarna till försvarsindustrin ökade snabbt. Med tiden producerades allt mer materiel vid Bofors och annan krigsindustri, och när kriget bröt ut konfiskerades och tvångsinköptes dessutom åtskilligt som redan tillverkats för utländska köpare³⁵.

1937 ingick i arméns krigsorganisationen 14 luftvärnsbatterier, vars totala personalstyrka beräknades till ca 2 500 man³⁶. Vid beredskapens slut 1/7 1945 fanns det 356 batterier³⁷ med en personalstyrka på ca 63 500 man. Det innebär således att luftvärnet under perioden 1936 – 1945 ökade 25 gånger. I denna siffra är inte inräknat marinens luftvärn där framför allt kustartilleriet hade en hel del materiel³⁸ för skydd av sina fasta anläggningar, eller luftbevakningen, som organiserades av luftvärnet och vid krigsslutet hade 14 500 krigsplacerade³⁹.

Materiel fanns således, och tillfördes dessutom i en allt snabbare takt vartefter kriget ryckte närmare. Men utbildningen av personal hade inte tillnärmelsevis hållit jämna steg med materielltillväxten. Man fick, särskilt i början av beredskapen, lita till frivilliga organisationer. En av dessa var Stockholms Luftvärnsförening.

Luftvärnsmaterielen

Luftvärnsmaterielen som kom till användning var i stort sett helt modern. Vid krigsutbrottet fanns det ett mindre antal äldre luftvärnskanoner (modellår 00-17, och 18) men de utgick efterhand som modern materiel tillfördes.⁴⁰

Att skjuta på flygplan är en mycket komplicerad konst och luftvärnet brukar räknas som arméns mest tekniska vapenslag. Flygplanen rör sig fort i ett tredimensionellt rum. För att kunna beräkna framförhållningen, och avståndet till flygplanet behövs en stor mängd hjälputrustning. Samtidigt behövs en viss förvarning eftersom man inte kan låta besättningarna sitta på pjäserna hela tiden. Två minuters eldberedskap som tillämpades under hela kriget innebar att de måste vara i omedelbar närhet av materielen, men inte sitta på den.

³⁵ Wangel 1982, s 374

³⁶ Herlitz 1982, s 634 siffran avser allt luftvärn, utom marinens

³⁷ Herlitz 1980, tabell s 638-639 för att få jämförbara siffror har det räknats att en division innehåller tre batterier, och att ett batteri innehåller tre troppar vilket torde ha varit det normala. Strålkastarkompanier mm har inte räknats in som batteri, men personalen finns med i summan. Carl Björemans uppgifter i Försvar för frihet och fred s 51 helt andra siffror: 1937 anges 79 pjäser och 2 750 man, 1945 anges 2750 pjäser och 52 500 man, d.v.s. en 35-faldig ökning för pjäserna och en 19-faldig ökning av personalen. Skillnaden i siffrorna är svårförklarlig, men kan eventuellt bero på att Björemans räknar luftvärnsskulsprutorna som pjäser, vilket beräkningarna från Herlitz inte gör. Det är författarens uppfattning att den gamle Luftvärnsinspektören Carl Herlitz siffror torde vara de som kommer sanningen närmast.

³⁸ Någon specifik sammanställning av kustartilleriets LV-materiel har inte återfunnits, men bara i kustbandslinjen i Stockholms skärgård fanns vid krigsslutet 2 st 57mm lvkan, 16 st 40mm lvkan, 4 st 25 mm lvkan och 16 st 20 mm lvkan se sammanställning: Sobéus 2000, s 321-332 Sobéus arbetar för närvarande med en ny bok där en sammanställning kommer att finnas.

³⁹ Törnell 2003, s 119

⁴⁰ Herlitz 1980, s 127

Förvarningen var tänkt att komma från luftbevakningen.⁴¹ Den rapporterade till Luftbevakningscentralen som i sin tur larmade förbanden. Vid förbanden fångades flygplanen in av centralinstrumentet, ett siktesinstrument med elektronik och optik som man följde flygplanen med. Till centralinstrumentet gick också värden från ett särskilt avståndsinstrument. Från centralinstrumentet skickades sedan elektriska signaler till pjäsen, där en visare angav höjd- och sidriktning. Pjäspersonalen hade sedan bara att med sina rattar ställa in pjäsen mot en motsvarande visare, så att kanonen kom att följa flygplanet, men med den riktiga framförhållningen som instrumentet hade räknat ut. Det fanns flera olika modeller av riktinstrument, men det vanligaste var Gammatypen⁴². Oftast stod centralinstrumentet grupperat i centrum av batteriet, med pjäserna i sina värn runt omkring. Det bemannades av 4 soldater och ett gruppbefäl.

Pjäserna var av två slag, luftvärnskanoner och luftvärnsautomatkanoner. Luftvärnskanonerna var av 7,5 cm kaliber modell 36 (lvkan)⁴³. De sköt långt, maximal skottvidd var hela 15 km, men i praktiken var den naturligtvis ofta kortare. Kanonerna var halvautomatiska, de måste laddas om manuellt efter varje skott. Med en vältränad besättning kunde man dock komma upp i 20-25 skott per minut. Ammunitionen till kanonerna temperades, d.v.s. man ställde in hur långt granaterna skulle gå innan de exploderade. Kanonerna var huvudsakligen placerade i den yttre ringen kring Stockholm.

Den andra typen av pjäser som användes var den revolutionerande 40 mm luftvärnsautomatkanonen (lvakan) modell 36. Vapnet hade konstruerats av den tekniske direktören vid Bofors, Victor Hammar, och blev ett av världens mest tillverkade tyngre vapen. 100 000 exemplar brukar vara en siffra som nämns.⁴⁴ De allierade tillverkade pjäsen på licens, och bara i USA producerade Chrysler 60 000 exemplar. Det som i första hand gjorde pjäsen så populär var dess funktionssäkerhet och smidighet.

Pjäsen sköt i praktiken ca 5 km, och den var helautomatisk, laddaren behövde bara mata in granatknippena. Eldhastigheten var 120 - 140 skott per minut. Ammunitionen hade anslagsdetonation, d.v.s. granaterna exploderade när de träffad någonting. Det var ofta dessa vapen som köptes in som gåvoluftvärn⁴⁵, och i Stockholm ingick de, liksom övriga 40 mm, oftast i den inre ringen.⁴⁶

Utöver detta fanns det också närluftvärn bestående av 20 mm lvakan och lvkulsprutor.

Stockholms luftvärn under beredskapen

Under den undersökta perioden fanns det två luftvärnsregementen i Stockholm. De har skiftat namn och organisation, men de verkade och hade var sin uppgift under hela beredskapstiden. Nedan följer en kort sammanställning över deras respektive historia och uppgift under den undersökta perioden.

⁴¹ Hur luftbevakningen fungerade finns väl beskrivet i Törnell u.u.å

⁴² Herlitz 1980, s 120

⁴³ Herlitz 1980, s 118

⁴⁴ Herlitz 1980 s 130

⁴⁵ Herlitz 1980, s 132

⁴⁶ Herlitz, s 129 - 138

Det ena regementet, det som sedermera blev LV3, var huvudsakligen ett utbildningsregemente såsom man föreställer sig det, med kaserner, skjutfält, kanslibyggnad och värnpliktiga som rycker in och utbildas. Det var framför allt ett så kallat fredsregemente, det vill säga det skulle ha funnits även om det inte hade varit förstärkt försvarsberedskap.

Det andra regementet var ett rent beredskapsregemente. Det bedrev ingen utbildning av nyinryckta, och hade inga regementsliknande lokaler. Det skulle bara existera under krig och vid beredskap. Det hade tre olika namn under perioden A101, A401 och Lv10, det mest kända namnet var A401.⁴⁷

LV3

På våren 1939 organiserades en luftvärnsdivision (motsvarande en modern bataljon) vid Stockholms Artilleriregemente, A1. Divisionen fick namnet A1 Lv. I oktober 1939 organiserade det nystartade luftvärnsregementet i Linköping, A10, en division om tre batterier (detachment) i Stockholm. Denna kom att kallas A10 S och tog nu över A1 Lv:s personal och flyttade in i Göta Livgardes (I 2) gamla kaserner vid Linnegatan som blev lediga när I 2 lades ner den 30 september. Den första oktober 1942, i samband med att luftvärnet blev en eget vapenslag, ändrades namnet till LV3⁴⁸. Vid regementet utbildades ända fram till våren 1942 mest äldre värnpliktiga som så snart som möjligt krigsplacerade vid A401. Regementet och Luftvärnsföreningen utbildade alltså samma kategori människor, som krigsplacerades på samma ställe, nämligen i luftvärnsställningarna runt Stockholm. Regementet låg ju också nära föreningens övningsplats vid Dragonkasernen. Instruktörerna som föreningen använde sig av hade också såvitt man kan se anställningar vid regementet⁴⁹.

A401

Uppgiften var att organisera och leda luftvärnet kring Stockholm och regementet skulle organiseras vid krig eller beredskap. Mobiliseringen var förhållandevis väl förberedd, och som framgår nedan kom de flesta batterierna att fungera inom relativt kort tid. Redan den 2 september fungerade ett luftvärnsbatteri, fyra lvakantroppar och ett strålkastarkompani. Från den 2 september 1939 till den 9 maj 1945 fanns det sedan alltid luftvärn eldberett (2 minuters eldberedskap) i Stockholm. Vid två kritiska skeden av kriget, september-oktober 1939 och 10 april till 7 juli 1940 var hela regementet mobiliserat. Under andra perioder, försommaren 1941 och våren 1942 (då man trodde att tyskarna planerade att invadera Sverige) var större delen av förbandet inkallat. Lugnare perioder var den inkallade styrkan 3 – 6 batterier. Staben var samgrupperad med luftbevakningscentralen (LvcS) på Jakobsbergsgatan 32.

Förbandet låg i princip grupperat i två ringar kring Stockholm. I den yttre fanns framför allt de långskjutande 7,5 cm kanonerna medan 40 mm automatkanonerna⁵⁰ mest var förlagda i den inre ringen⁵¹. När personalen var hemförlovad lagrades materielen i fältdepåer, d.v.s. förråd på plats, så att man snabbt skulle kunna mobilisera vid behov.

A401 mobiliserade vid fullt pådrag 16 kanonbatterier om 3 pjäser och ett om 2, 16 lvakantroppar om 2 pjäser (summa 82 kanoner av olika slag), samt 30 luftvärnskulsprutor⁵².

⁴⁷ Herlitz 1980, s 546

⁴⁸ LV3 flyttade 1952 till Norrtälje, och lades ner 2000. Stockholmsområdet har numera inget luftvärn.

⁴⁹ Redogörelsen baserar sig på Herlitz 1980, s334 ff där Tage Ljunggren skriver om LV3

⁵⁰ Försvar för frihet och fred 1990, s 112

⁵¹ I Pederby 2001 finns en karta över luftvärnets gruppering 1944, s 36-37

⁵² Redogörelsen baserar sig på Herlitz 1980, s 545 ff där Nils Torpare beskriver A401

Krigsutbrottet

Berättelserna om förvirringen vid mobiliseringen i september 1939 är legio. Ett exempel med luftvärnsanknytning är följande:

”Luftbevakningen mobiliserades 1939 under tämligen ogynnsamma auspicer. På grund av sin hemliga natur var denna tjänstegren fullständigt okänd för utomstående. En liten kader, ännu otillräckligt utbildade landstormsofficerare, skulle likväl snabbt kunna organisera denna för luftförsvaret så viktiga detalj så att den snarast kunde fungera i händelse av ett blixtanfall mot landet.

Inom Stockholms luftbevakningsområde fanns veterligen blott en (1) st handskriven instruktion, som gått ur hand i hand mellan de frivilligt utbildade, blivande lc-officerarna. Sannolikt hade Ch lc S, Kapten Lagerholm i mobiliseringsögonblicket själv föga uppfattning om huru det hela skulle fungera. Han lyckades dock, ej utan svårigheter, att få organisationen igång.”⁵³

Lc betyder luftbevakningscentral, och Ch lc S betyder: chefen för luftbevakningscentral Stockholm. Denna utomordentligt hemliga, och viktiga, central låg till en början på (under) Malmskillnadsgatan 30, men flyttades sedermera till Jakobsbergsgatan 32⁵⁴, där även Stockholms luftvärnscentral låg. En luftbevakningscentral var de ställe dit man rapporterade om flygverksamheten från luftbevakarna. Därifrån skickades sedan i sin tur rapporter ut till luftvärn och jaktflyg.

Redogörelsen ovan är skriven av kaptenen vid LV3:s reserv, Åke Lönegren, efter kriget. I beredskapsverket finns luckor, framför allt när det gäller de första åren av beredskapen. För att täcka dessa ombads personer som hade haft viktiga uppgifter att skicka in redogörelser för sina upplevelser vid den aktuella tiden. Lönegrens berättelse är en sådan redogörelse.

I en sammanfattning av erfarenheterna från mobiliseringen skriver N Palmstierna:⁵⁵

”Inkallelserna för huvuddelen av de värnpliktiga skedde genom kungörelser. Dessa var i vissa fall svårtolkade, vilket i flera fall ledde till missförstånd bland de värnpliktiga och klagomål från allmänheten. Svårigheterna sammanhänge med att olika kategorier värnpliktiga skulle inkallas genom en och samma kungörelse samt med att de värnpliktiga inskrivits enligt bestämmelser i tre värnpliktslagar, 1914, 1925, 1936 års, vilka sinsemellan var mycket olika. Till detta kom, att de värnpliktiga under sin tjänstgöring inte hade tillräckligt utbildats beträffande sina skyldigheter vid mobilisering och i att rätt läsa och förstå kungörelser om inkallelser. Många hade också underlåtit att ta del av meddelande, som sänts dem efter mönstringen och första tjänstgöringen, och viste därför inte till vilken årsklass de hörde. Då dessutom kungörelsernas utformning gjorde att de inte var särskilt lätta att läsa, är det klart att många som skulle rycka in inte inställde sig, medan andra, som inte var kallade, kom.

....

Chefen för armén konstaterade i en skrivelse till Kungl Maj:t den 16 september, att han vid sina inspektioner och av underlydande chefers rapporter kunnat

⁵³ Beredskapsverket XIV:18 Fo44, kapten Lönegrens redogörelse

⁵⁴ Thörnell, s 92 där det även finns en flygbild över fastigheten, som har en luftvärnsställning på taket.

⁵⁵ Wangel 1982, s 89

konstatera att krigsdugligheten vid mobiliseringen var otillfredsställande. Orsaken härtill är i första hand den alltför korta utbildningstiden. Men också bland befälet fanns stora brister.”

Hur gick det då för Stockholms fasta luftvärn vid mobiliseringen? Vid krigsutbrottet 1/9 1939 organiserades hela Stockholms luftvärn och man fick en bra uppfattning om hur det hela fungerade. Nils Torpare, fänrik 1939, som har beskrivit Stockholms luftvärn under kriget i Herlitz 1980, skriver:

”Organiseringen fungerade, där befälet hade inställt sig i god tid och kunde ta hand om sin trupp. Många hade emellertid svårigheter på grund av bristande kunskaper och erfarenhet av truppföring. Endast ett fåtal aktiva och reservbefäl fanns att tillgå, och av de inkallade beredskapsmännen hade långt ifrån alla någon utbildning på den aktuella materielen. Att Stockholms territoriella luftvärn under rådande förhållanden alls kunde bringas att fungera, berodde till väsentlig del på de personers insatser som frivilligt utbildat sig vid Stockholms luftvärnsförening⁵⁶.”

Ett exempel, som av en tillfällighet bevarats, visar på hur de av Luftvärnsföreningen utbildade frivilliga kom till användning. Exemplet finns i ett brev från Martin Sjöström till föreningen. Brevet är skrivet den 22 november, men inte diariefört förrän den 20 december, något som visar på den allmänna förvirringen under hösten. I brevet, som handlar om aspiranten Malmqvists försök att få ut ersättning för mistad lön under den frivilliga tjänstgöringen, sägs:

”För att få skyddsakantroppen komplett måste extra personal av luftvärnsföreningens folk tillkallas. Bland andra inkallades därvid Malmqvist, som redan skrivit kontrakt med kronan, men först från och med nästa års ingång skulle bli mobiliseringsplacerad.”⁵⁷

Uppenbart är att folk i all hast inkallats, för att, som Nils Torpare skriver, få det hela att fungera. Inga diarieförda handlingar, listor eller liknande, finns bevarade i materialet. Förmodligen skedde det hela med hjälp av telefon eller ordonnanser.

Den 4 september var 60 % av förbanden eldberedda, och efter ytterligare 5 dagar, den 9 september, var 97% eldberedda⁵⁸. Det var inga dåliga siffror.

Luftvärnet och frivilligheten

Hur kom det sig att just luftvärnet fick en sådan anslutning av frivilliga, och det unika fenomenet att vanlig pjäspersonal gick frivilligkurserna? Svaret är säkert en kombination av det stora behovet, den alltmer spända politiska situationen i Europa, samt det faktum att det fanns stora möjligheter att göra en insats trots att man inte hade fått någon regelrätt militärutbildning. Dessutom fanns det inget alternativ om man som vanlig medborgare ville delta i det väpnade försvaret. Hemvärnet hade ännu inte skapats, och ingen annan stans fanns det någon möjlighet att ställa upp frivilligt om man inte var befäl.

⁵⁶ Herlitz 1980, s 547

⁵⁷ LV för ink handl 488/1939

⁵⁸ Herlitz 1980, s 547

Man skall kanske inte heller negligera den sociala gemenskapen man kunde få på en luftvärnskurs. I materialet förekommer ett antal kortlivade klubbar av främst social karaktär som omnämns några gånger men sedan inte återkommer. Ofta skapades en liten klubb av dem som hade gått samma kurs. A 37, Strålkastarklubben, Luftvärnsskamraterna och Luftvärnsgubbarna är några som nämns.

Även kvinnorna deltog frivilligt för att på olika sätt bidra till luftförsvaret. I Luftvärnscentralen fanns luftvärnslottor, och samarbetet beskrivs som mycket bra.⁵⁹

Många kvinnor sökte sig till försvaret i de oroliga tiderna. Med tidens uppfattning om könsroller fick de inte bli stridande soldater⁶⁰, men det fanns många uppgifter som ansågs lämpliga för kvinnor att utföra. Störst blev Lottakåren (SLK) som hade funnits med redan på tjugotalet⁶¹, och under beredskapen blev luftbevakningspersonalen ett stort verksamhetsområde för kvinnor (de så kallade tornsvalorna). Luftbevakningen organiserades först av Landstormen i samverkan med luftvärnet, men 1942 övertog luftvärnet hela organisationen i samband med att Landstormen upplöstes⁶².

Stockholms luftvärnsförening

Föreningen bildades 1926 efter 1925 års försvarsbeslut och dess historia kan översiktligt delas in i tre perioder. Den första var uppbyggnadstiden från 1926 till mitten av 30-talet, andra delen var expansionsfasen ca 1935 till 1942, och därefter kom FBU-tiden då föreningen levde, och lever, sitt liv som ett FBU-förbund bland de andra förbunden. Föreningen genomgick under beredskapen en remarkabel expansion, 1944 nämns den som det största befälsutbildningsförbundet⁶³.

Skapandet av föreningen var huvudsakligen en mans verk. Dåvarande kaptenen Carl Lovén genomförde 1925 en första kurs med fem deltagare för frivillig befälsutbildning åt Landstormen. Kursen genomfördes i första hand för att utröna om det gick att använda dem för att bemanna Stockholms fasta luftvärn. Sedan Stockholm 1918-19 tillförts ett mindre antal pjäser av modell 7,5 cm lvkan m/18 hade dessa handhåfts av artilleriregementet A9, som vid den tiden låg i Stockholm. Ganska snart insåg man emellertid att utbildningen av befäl och pjäspersonal skulle bli alltför tyngande för det bantade försvaret, och Carl Lovén kom då med idén att man skulle kunna använda frivillig personal från Landstormen till det fasta luftvärnet kring staden.

Kursen föll väl ut. Alla fem deltagarna kunde krigsplacerats vid det fasta luftvärnet, och som ett resultat av det lyckade försöket bildades så föreningen formellt på luciadagen, den 13 december 1926⁶⁴.

1935 var föreningens verksamhet etablerad och fungerade enligt följande. Den största och viktigaste aktiviteten, och målet med hela verksamheten, var naturligtvis kurserna. Men man

⁵⁹ Lv för, bilaga 2 till revisionsmötesprotokoll 27/11-1946

⁶⁰ Många kvinnor, b.l.a. luftbevakningspersonalen fick trots detta vapenutbildning se Törnell, s 100

⁶¹ En koncentrerad beskrivning av lottorna finns i Tubin 1987, s 57 - 61

⁶² Herlitz 1980, s 572

⁶³ LV-för, utg handl 73/1944

⁶⁴ Beskrivningen av föreningens första tid baserar sig på Svensk försvarsvilja II s 389

bedrev också förevisningar och demonstrationer av LV-materiel för allmänheten, främst i syfte att värva medlemmar. Från och med 1940 gav man ut en ambitiös föreningstidskrift, Luftvärnsnytt, som kom ut med 4 – 7 nummer per år. Ekonomin krävde innan beredskapen en hel del arbete. Det gällde att samla in medel från civila givare. Sedan kriget brutit ut behövde man inte lägga ner särskilt mycket energi på detta, då staten, via Centralförbundet För Befälsutbildning, tillsammans med uttag av tidigare insamlade medel, bekostade verksamheten. För att administrera allt detta behövdes en organisation som främst bestod av styrelsen och kansliet, vilket i sin tur krävde en lokal och ett förråd. Nedan beskrivs verksamheten mera i detalj.

Utbildningen

De första åren ägnade man sig åt att utbilda pjäspersonal. Någon rätt att utbilda befäl hade man inte, men 1934 kom en generalorder som innebar ett intimare samarbete med de officiella militära myndigheterna, och befälsutbildningen kom igång parallellt med den fortsatta utbildningen av meniga. En regementsofficer ur luftvärnet skulle nu i samarbete med föreningen godkänna utbildningsplanerna och förrätta examen med befälseleverna, som därefter blev befäl i landstormen⁶⁵. Genom att gå landstormens befälskurser kunde man bli landstormsfänrik. Det fanns inte några steg i utbildningen, utan man måste gå hela utbildningen innan man kunde bli fänrik, något som skulle komma att ställa till en del missnöje under det tidigare beredskapen, se nedan.

Utbildningsvolymen under de första åren var tämligen blygsam. 1926 – 1937 utbildades 3 landstormsofficerare och 213 pjäspersonal av luftvärnsföreningen⁶⁶.

I 1936 års försvarsbeslut hade det bestämts att luftvärnet skulle byggas ut kraftigt, och materiel hade beställts från Bofors. För att täcka det mycket stora personalbehovet engagerades nu Luftvärnsföreningen på ett helt annat sätt än tidigare för att täcka de omedelbara personalbehoven till Stockholms fasta luftvärn. Ett utbildningsprogram utformades som innebar att föreningen skulle utbilda så många elever som man överhuvudtaget kunde. Chefen för IV arméfördelningen uppmanade föreningen att forcera utbildningen och i styrelseprotokollet från den 23 september 1937 konstaterar man att uppgiften är ”Att utbilda så mycket folk som möjligt”.

I en skrivelse från Östra militärområdet (nr 1023/1938) står det:

”I. Behovet av frivillig personal.

Uppgift å det totala behovet kan icke lämnas. Kännedom härom är emellertid icke erforderlig, enär behovet är så pass omfattande, att all den personal, som på frivillig väg kan anskaffas och utbildas i varje fall under de närmaste åren är väl behövlig.”⁶⁷

I en skrivelse 1938 talas det om ett behov på 4 000 man, samt att det vid det tillfället fanns 700 att tillgå⁶⁸.

⁶⁵ Svensk försvarsvilja II s 390

⁶⁶ LV-för utg handl 241/1937

⁶⁷ LV-för utg handl 443/1938

⁶⁸ Lv för ink handl 364/1938

Ett stort antal pjäsbesättningar kom nu att utbildas samtidigt som landstormsofficerskurserna fortsatte⁶⁹. Utöver de tidigare kurserna för personal till luftvärnskanoner och luftvärnsautomatkanoner startade man nu även kurser i de andra tjänstegrenarna: lyssnar-, avståndsmätar-, strålkastar- och lvkulsprutetjänst⁷⁰.

När kriget bröt ut i september 1939 blev samtliga instruktörer inkallade⁷¹ och höstens kurser ställdes in tills vidare⁷², men då hade redan över 1 600 elever deltagit i föreningens kurser⁷³, och huvuddelen av programmet genomförts.

Redan under de tidiga åren av föreningens verksamhet hade rutinerna för utbildningen utformats. Undervisningen bedrevs på följande platser:

I luftvärnslokalen, se nedan, bedrevs den teoretiska utbildningen.

De praktiska övningarna med pjäsexercis och riktningsövningar mot flygplan⁷⁴ bedrevs på Ladugårdsgårde, som vid denna tid var militärt övningsområde. Framför allt användes området norr om f.d. Livgardets till häst (Livgardets Dragoner) kaserner, vid nuvarande Tekniska museet, där föreningen hade sitt förråd. Även området något längre åt öster användes ibland. Grupperingsövningar genomfördes bl.a. på Kampementsbacken⁷⁵. Pistolskjutning tränades på Kaknäs skjutbana⁷⁶ och K1:s korthållsbana vid Sturevägen⁷⁷, och i luftvärnslokalen. Dessutom genomfördes utbildning vid de mobiliserade förbanden i deras krigsgrupperingsplatser runt Stockholm⁷⁸. Det nämns även i materialet att föreningen skulle ha haft tillgång till en av luftvärnsställningarna för utbildning, men platsen har inte med säkerhet kunnat identifieras. Geografiska specifikationer är över huvud taget sparsamt förekommande i materialet, de var ju hemliga. En plats som dock nämns i ett förslag till hyreskontrakt i september 1945 för just sådan verksamhet är Vikdalen i Nacka⁷⁹. En annan tänkbar plats skulle kunnat vara Käppala på Lidingö, som också nämns som utbildningsplats⁸⁰. En plats där utbildning bedrevs 1940 är A 105 fältförband, ett av batterierna i A401, men dess grupperingsplats har inte kunnat lokaliseras i det använda materialet⁸¹.

Övningsområdet utanför förrådslokalen ägnades mycket uppmärksamhet. Man strävade efter att göra det lämpligt för övningarna med LV-materielen som förvarades i förrådet. 1936 gjordes en detaljerad plan för områden med vägar, markarbeten för en exercisplats och en rälsbana för att kunna rulla ut de tunga pjäserna från förrådet⁸². 1937 började man utreda vilken bärighet en kortare rälsläggning skulle kräva⁸³, men 1938 avvecklar man planerna på

⁶⁹ Svensk försvarsvilja II s 391

⁷⁰ Svensk Försvarsvilja II, s 391

⁷¹ LV-för utg handl 307/1939

⁷² LV-för Styrelseprotokoll 29/9-1941

⁷³ Svensk Försvarsvilja II, s 391

⁷⁴ Flygningsarna utfördes av Svensk Flygtjänst se t.ex. LV-för utg handl 269/1938 och 234/1940

⁷⁵ LV-för utg handl 351/1939

⁷⁶ LV-för utg handl 370/1939

⁷⁷ LV-för Verksamhetsberättelse 1940/41

⁷⁸ LV-för Verksamhetsberättelse 1940/41

⁷⁹ LV-för utg handl 119/1945

⁸⁰ LV-för ink handl 126/1944

⁸¹ LV-för utg handl 217/1940

⁸² LV-för utg handl 224/1936

⁸³ LV-för utg handl 299/1937

räls⁸⁴ och infordrar istället offert på vägbyggnad⁸⁵ för en mindre slinga ut över övningsfältet på andra sidan Kavallerivägen (nuvarande Djurgårdsbrunnsvägen)⁸⁶. Det troliga är att rälsen inte längre behövdes då den äldre fasta materielen, som inte hade lavetter med hjul, ersattes av modernare materiel. Sålunda fick man t.ex. under året tillgång till två 40 mm lvakan som skänkts till Stockholms fasta försvar⁸⁷.

Skarpskjutning med luftvärnspjäser genomfördes 1925 – 1939 som sommarkurser vid Karlsborg⁸⁸. 1940 kunde ingen sommarkurs genomföras på grund av att instruktörerna var inkallade⁸⁹. 1939 blev därmed det sista året föreningen genomförde skarpskjutning i Karlsborg eftersom skjutfältet på Vaddö öppnades 1940⁹⁰, och fortsättningsvis kom att utnyttjas av föreningen.

Själva kursplanen innebar att man första året utbildades till luftvärnsartillerist, d.v.s. man fick de grundläggande kunskaperna om allmänt militärt uppträdande (många av de frivilliga hade ingen militär utbildning alls på grund av den tidigare nämnda kategoriklyvningen). Man fick också en specialiserad utbildning på den materiel man skulle använda, till exempel strålkastare eller 40 mm lvakanpjäs. Kursen var på 90 timmar⁹¹ och beräknades pågå under ett år. Kurstillfällena var för teorin förlagda till en vardagskväll i veckan 1900 – 2100, medan de praktiska momenten övades söndagar 0900 – 1400. Efter kursen kunde man krigsplaceras i sin befattning vid något av luftvärnsförbanden kring Stockholm. Denna allmänna utbildning var den som de flesta av kursdeltagarna gick igenom. Av de ca 1 700⁹² personer som gick kurserna före och under kriget nöjde sig 1 400⁹³ med att gå denna kurs⁹⁴.

De som ville och hade möjligheter att fortsätta gick därefter den förberedande landstormsofficerskursen (Flok) på 90 timmar under ett år. Efter godkänd examen fick man fortsätta med Landstormsofficerskurserna (Lok1 och Lok2) på vardera 90 timmar. Efter godkänd examen konstituerades man så till landstormsfänrik⁹⁵. Den normala tiden det tog att utbilda en landstormsfänrik före beredskapen var alltså 4 år.

Veckan efter midsommar 1939 genomförde man en realistisk övning⁹⁶ som närmast hade karaktären av försvar mot kupp. 127 man samlades vid f.d. I 2 kasern och tog ut materiel, en 7

⁸⁴ LV-för utg handl 110/1938

⁸⁵ LV-för utg handl 213/1938

⁸⁶ LV-för utg handl 240/1938, karta

⁸⁷ LV-för utg handl 412/1938

⁸⁸ Svensk Försvarsvilja II, s 392

⁸⁹ Lv-för Styrelseprotokoll 25/8-1941 bilaga om utbildningsorganisationen

⁹⁰ Herlitz 1980, s 337 f

⁹¹ LV-för utg handl 160/1940

⁹² Svensk Försvarsvilja II s 391

⁹³ LV-för Bilaga 2 till revisionsmötes protokoll 27/11-1946 s 5

⁹⁴ Siffran 300 (1700 – 1400) avser endast de som blev godkända vid officersexamen, efter de tre officerskurserna. Många av de övriga 1400 har gått en eller flera av officerskurserna utan att avsluta, eller misslyckats vid examen. Någon sammanställning över hur många som klarade examen har inte kunnat återfinnas i materialet, och någon detaljerad sammanräkning utifrån utbildningstabeller har inte gjorts. Men det förefaller översiktligt som om ungefär ¾ av deltagarna har klarat proven (i en skrivelse från 1. Vice ordföranden Wiking Johnsson till befälhavaren för Stockholms inskrivningsområde anges en överinskrivning för 1939 års sommarkurs på 40 % för att vara säker på att man skall uppnå planens målsättning, ink handl 231/1939). Det är ibland svårt att få siffrorna att stämma sinsemellan. Det är författarens uppfattning att siffrorna i diagram 3 är de som är korrekta då de är tagna ur årsberättelserna. Dessa siffror anger antalet kursdeltagare, men inte om de lyckats eller ej. I hur stor utsträckning eleverna gått om samma kurs har inte kartlagts.

⁹⁵ LV-för utg handl 32/1941

⁹⁶ LV-för ink handl 285/1939

cm luftvärnskanon och tre 40 mm automatkanoner. Därefter drog man ut materielen till fyra olika ställningar runt Stockholm med hjälp av 9 lastbilar och grupperade i de skarpa ställningarna 103, 201, 202 och 205. Övningen beräknades pågå hela natten och vara avslutad 06⁰⁰.

Även om övningar av den typen inte har avsatt många spår i materialet så förefaller det som om det är något som övats tidigt. Hösten 37 hade man till exempel övat två batterier på 48 respektive 63 man under befäl av varsin landstormsfänrik (Stenius och Andersson). Utryckningsövningar hade genomförts, och telefonkedjor var upprättade⁹⁷.

Sedan den förstärkta försvarsberedskapen införts efter krigsutbrottet forcerades uppenbarligen utbildningen. Tiden kunde i vissa fall avkortas⁹⁸ och beredskapstiden vid krigsmobiliserat förband kunde i någon mån få tillgodoräknas som kurstimmar, liksom deltagande i Finska frivilligkåren⁹⁹. Utan att i detalj rekonstruera hur timplanerna ändrades kan man t.ex. konstatera att om Herr Björkmans kurs genomfördes enligt nedan så skulle en kurs som normalt tog ett år kunna genomföras på 6 veckor. Herr björkman hade begärt ett intyg (förmodligen till arbetsgivaren) om deltagande i luftvärnskurserna, och förste instruktören skrev¹⁰⁰:

”Härmed intygas att medlemmen av Stockholms luftvärnsförening Fil.lic. E. Björkman deltagit i av föreningen anordnad luftvärnsartillerikurs (Lvak kan) måndagar, tisdagar, torsdagar, fredagar och lördagar. Kursen, som omfattar 90 timmar, varav Fil. lic. Björkman hittills deltagit 51 timmar, beräknas avslutad den 11 maj.
Stockholm den 25. April 1940.

Förste instruktör.”

Det var inte så konstigt att utbildningen forcerades just vid detta tillfälle. Perioden april – november 1940 genomfördes de största inkallelserna under hela kriget. Under sommaren var näst intill 400 000 man drabbade av den förstärkta försvarsberedskapen. Men detta var ändå bara hälften av dem som var i lämplig ålder (man brukar räkna med att ca 10% av ett lands befolkning kan delta i det väpnade försvaret). På grund av den uteblivna utbildningen för stora delar av de värnpliktiga före kriget hade vid denna tid bara hälften av dem någon militär utbildning.

Diagrammet nedan har ingen Y-skala, men enligt artikeln där diagrammet är taget så anger den högsta stapeln, på sommaren 1940, ”inmot 400 000 man”.¹⁰¹ Den mörkare, nedre delen av staplarna, anger andelen lokalförsvarsförband d.v.s., före 1942, landstormsförband.

⁹⁷ Lv för Rapport bifogad 1936/37 års styrelseberättelse

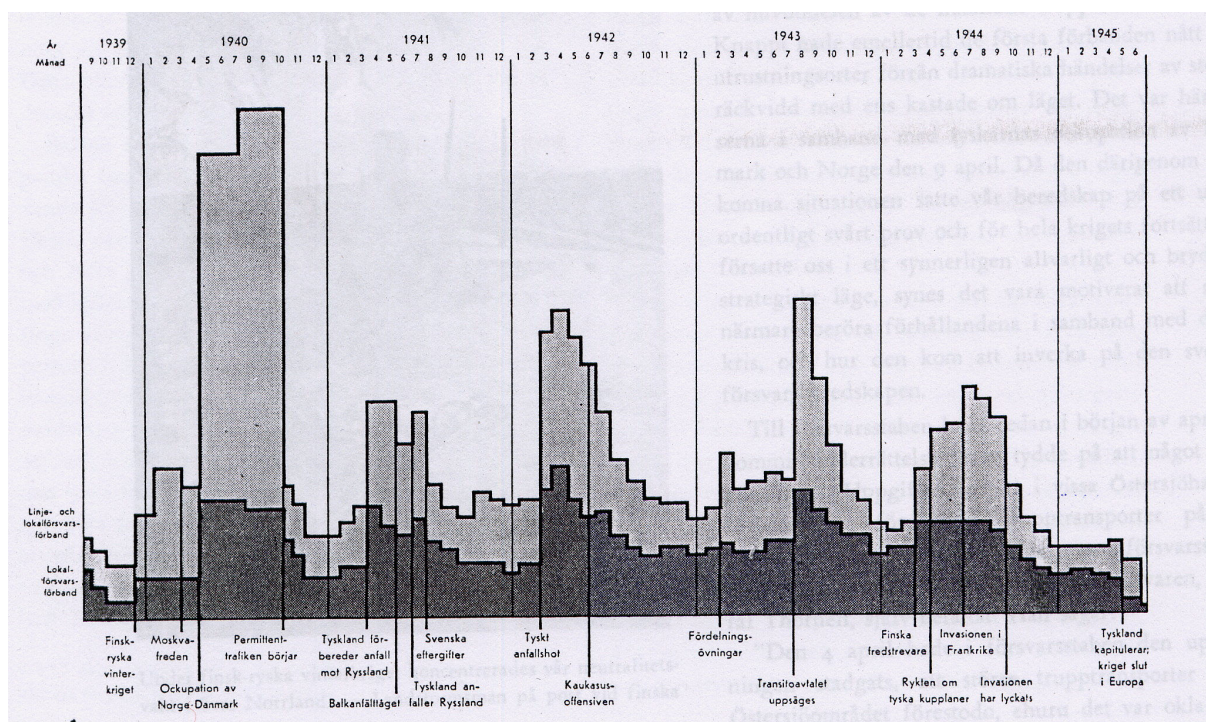
⁹⁸ LV-för utg handl 38/1940

⁹⁹ LV-för utg handl 40/1941, 48/1941

¹⁰⁰ LV-för utg handl 143/1940

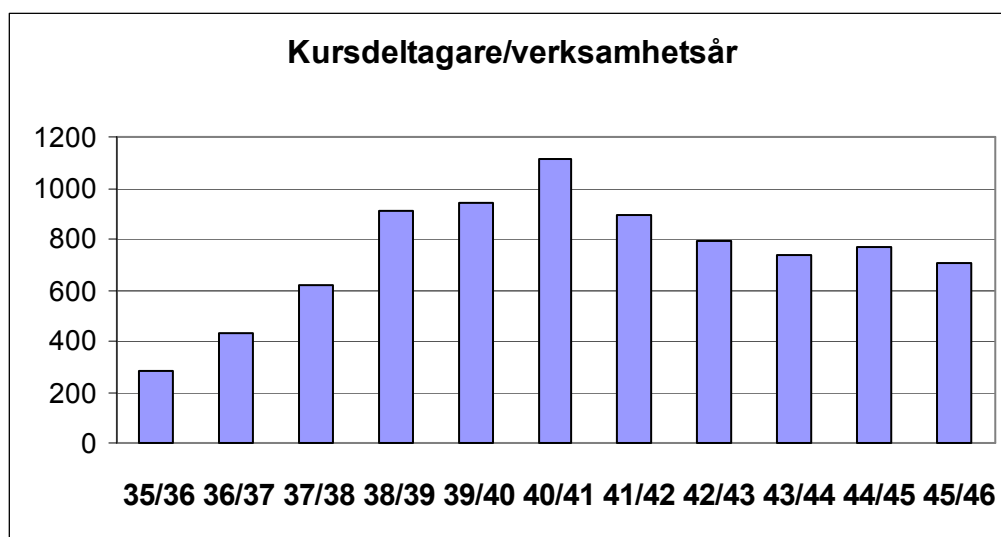
¹⁰¹ Svensk försvarsvilja 1, s 367

Scannad bild på beredskapsinkallelserna, ur svensk försvarsvilja I, s 363

Utbildningen i Luftvärnsföreningens regi nådde sin topp under 1940/41. Framför allt våren och sommaren 1940 var en hektisk tid¹⁰². Hela 1113 personer gick någon av kurserna under budgetåret, se diagram 3. I verksamhetsberättelsen för året nämns inte mindre än 54 olika instruktörer.

Diagram 3, Antal kursdeltagare per år, exklusive ungdomar.

Källa: Omärkta pärmen, sammanställning i revisorsrapport märkt ink 232/48,

¹⁰² LV-för utg handl 227/1941

Det förefaller som om de omedelbara bemanningsbehoven av luftvärnsofficerare vid A 401 var täckta under mitten av 1941. Men trots detta anordnade man nu snabbutbildning av landstormsofficerare för att skapa en befälsreserv. Det beslutades även om en mera reglerad snabbutbildning¹⁰³. Befälet vid A 401, framför allt de aktiva (yrkesbefälen) och reservofficerarna, togs nämligen i anspråk för fältluftvärnet när detta byggdes ut i snabb takt¹⁰⁴. De omplacerade befälen måste ersättas, så Luftvärnsföreningens utbildningar fortsatte att vara viktiga även framgent.

26/6 1942 bröts luftvärnet ut ur artilleriet och blev ett självständigt truppslag¹⁰⁵. Då skapades de sju LV-regementena¹⁰⁶ och Skjutskolan (LVSS). För Stockholm och för Luftvärnsföreningen innebar det i det praktiska arbetet ingen större skillnad då LV3 övertog A 10 S kasern vid Linnégatan (f.d. Göta livgarde) och dess organisation och anställda¹⁰⁷. För Luftvärnsföreningen innebar förändringen ingenting, man behöll kontakterna och instruktörerna från regementet.

Men beredskapen medförde också stora förändringar inom de frivilliga militära organisationerna. 1/7 1943¹⁰⁸ upplöstes Landstormen och omvandlades till en frivillig befälsutbildningsorganisation, FBU¹⁰⁹. Tanken var att FBU skulle fortbilda och vidareutbilda frivilligt befäl som fått sin grundutbildning under militärtjänsten. I och med att praktiskt taget alla män kom att fullgöra sin militärtjänstgöring bortföll behovet av den rena grundutbildningen som hade bedrivits inom föreningen och som hade varit unikt i Landstormen. Flok och Lok kurserna ersattes nu av Bk1 och 2, d.v.s. befodringskurser, manskapsutbildningen bortföll, men ungdomsutbildningen återupptogs¹¹⁰ efter att ha legat nere sedan 1936¹¹¹. Vid det här laget hade den statligt skötta utbildningen av trupp och befäl till luftvärnet uppenbarligen hunnit ikapp behoven. Luftvärnsföreningen kunde återgå till att i ett något lugnare tempo administrera det överkott av försvarsvilja som tog sig uttryck i att många människor ägnade sin privata tid och intresse åt att öka den militära förmågan.

Skapandet av befodringskurser löste problemet med det ovan nämnda förhållandet att det inte fanns några mellansteg innan man blev landstormsfänrik. I det nya systemet kunde man i princip gå från menig till kapten, med ett visst antal kurser mellan varje steg i gradsystemet. Efter varje steg befodrades man till nästa grad, en menig blev korpral, en korpral blev furir o.s.v.

Efter toppen under 1941, och framför allt sedan Landstormen lagts ned och ersatta av FBU, märks en ny inriktning i rekryteringen. När man tidigare huvudsakligen talat om antalet deltagare så börjar man nu mera betona kvalitén. Det markeras att alla människor kanske inte är lämpliga att föra befäl. I ett brev till Ordföranden, Baronen Carl Reutersköld, som ankom den 16 december 1941 skriver landsstormsfänriken Max Petersson bland annat:

¹⁰³ LV-för AU protokoll 25/8-1941

¹⁰⁴ Persson 2002 s 67

¹⁰⁵ Herlitz 1980 s 64-65

¹⁰⁶ Egentligen tre Lv regementen (Lv1, Lv2 och Lv3) och fyra Lv kårer (Lv4, Lv5, Lv6 och Lv7).

¹⁰⁷ Herlitz 1980 s 334

¹⁰⁸ Wangel 1982, s 395

¹⁰⁹ LV-för ink handl 81/1943, även Svensk försvarsvilja s 391

¹¹⁰ LV-för utg handl 62/1943

¹¹¹ Svensk försvarsvilja II s 390

”Min uppfattning är att man redan på ett tidigt stadium bör stoppa dem som faktiskt inte visar sig kommer att hålla måttet. Visst kan det vara svårt ibland, men måhända låter man allt för ofta nåd gå för rätt”....”Och ännu en viktig punkt som aldrig kommer med på examen: hur är den ene eller andre lämpad att hantera det människomaterial som han fått sig omhand? Ligger det inte en ofantlig vikt i, att utan behov av ’hårdhandaskar’ kunna få soldaterna att göra sin uppgift raskt och utan motvilja?”¹¹²

I ett brev till Strålkastarbefälsklubben den 21 januari 1945¹¹³ talas det om ”tillräckligt fullgott elevmaterial”. Man bör inte låta alla bli befäl bara för att de vill. Kvalitén börjar bli viktigare än kvantiteten.

De flesta bevarade anmälningarna till kurserna är individuella, men ibland händer det att man fick en förfrågan om utbildning för en hel grupp. 1937 skrev till exempel Konsum i Duvbo och ville ha utbildning på de nya 40 mm lvakan som skänkts till luftförsvaret¹¹⁴. I februari 1939 skriver Stockholms Studentkår i samma ärende.¹¹⁵

Luftvärnslokalen

Luftvärnslokalen låg 1935 i en lägenhet på Jungfrugatan 38, 1tr. Samma år skaffade man dock en bättre och större lägenhet på Sibyllegatan 77 n.b. där man höll till fram till april 1938.

1937 skrev man ett brev till Stockholms stad där man påtalade föreningens betydelse för skyddet mot luftanfall. Man bad också med anledning av detta staden ordna en större lokal åt föreningen¹¹⁶. Staden ställde då den gamla Navigationsskolan på Mosebacke torg 1 (ingång Fiskargatan 1)¹¹⁷ till föreningens förfogande för den symboliska hyran av 10 kr per år¹¹⁸.

Den nya stora lokalen vid Mosebacke var på 500 kvadratmeter¹¹⁹ och hade 13 rum, 2 kök och 2 långa korridorer¹²⁰.

Den gamla Navigationsskolan var uppenbarligen i ganska dåligt skick. Föreningen investerade i nya elledningar och armaturer¹²¹ samt diverse betongarbeten för att lastbilarna skulle kunna köra in på gården¹²². Man drog upp vatten och avlopp på övervåningen för en ny toalett¹²³. 1942 renoverades lokalen för 9000 kr, kakelugnar och kaminer reparerades, eftersom man hade fått öka vedeldningen¹²⁴. Den största summan 5 058 kr spenderades på målning, och 2 255 kr lades på nya golv och en del andra mindre snickeriarbeten utfördes.

¹¹² LV-för ink handl 250/1941

¹¹³ LV-för utg handl 23/1945

¹¹⁴ LV-för ink handl 322/1937

¹¹⁵ LV-för ink handl 70/1939

¹¹⁶ LV-för utg handl 316/1937

¹¹⁷ Svensk försvarsvilja II, s 392

¹¹⁸ LV-för utg handl 107/1942.

¹¹⁹ LV-för utg handl 45/1944

¹²⁰ LV-för utg handl 7/1944

¹²¹ LV-för utg handl 233/1938

¹²² LV-för utg handl 234/1938

¹²³ LV-för ink handl 190/1939, även LV-för utg handl 212/1939, 214/1939

¹²⁴ Den kalla krigsvintern 1941 anser AU i protokoll 4/4 att vaktmästaren R Svensson måste få ersättning för att han bär in ved i lokalen.

1944 utfördes ytterligare arbeten, belysningen förbättrades¹²⁵ och flera målningsarbeten gjordes¹²⁶.

Föreningens bilar parkerades på gården och på taket fanns en övningsplats för avståndsmätning¹²⁷. Två andra avståndsmätplatser fanns, nämligen förrådet vid Dragonkasernen och på Ladugårdsgärde vid Skeppargatans avslutning¹²⁸. Mätplatsen på Mosebacke hade krävt en ombyggnad och förstärkning av takkonstruktionen¹²⁹. Ovanpå yttertakets lades ett 60 m² stort golv och takluckor av plåt anskaffades. Man var också uppenbarligen tvungen att ta upp större dörrar inomhus för att kunna få upp instrumentet.¹³⁰ Övningsplatsen kom efter krigsutbrottet att förvandlas till en skarp mätplats, ingående i luftförsvaret. 1941 finns en mätavdelning från A401 (Luftvärnsregementet) inhyst i lokalen¹³¹. Materiel till stationen i form av mätbord, gradskivor mm rekvirerades från Kungl. Arméförvaltningens Tygdepartement i maj 1939¹³².

Luftvärnslokalen var navet i verksamheten. Här satt kanslipersonalen och här bedrevs den teoretiska utbildningen. Viss materiel, t.ex. gasmasker¹³³ förvarades här. Försäljning av föreningens tryckta och stencilerade alster bedrevs också i lokalen. 1942 fanns inte mindre än 32 olika publikationer till salu¹³⁴. Föreningens instruktörer producerade en del instruktioner mm själva, förutom Luftvärnsnytt. När de nya luftvärnsskåren bildades skickade LV 5 i Sundsvall och LV 4 i Ystad m.fl. efter tryckt material¹³⁵.

Den nya stora lokalen krävde en hel del energi för att hållas varm. I ett brev till Stockholms Stads Kristidsnämnd¹³⁶ med ansökan om få tilldelning av 50 hl koks och 25 hl antracit, beskrivs lokalen med följande ord:

”Golven äro gamla och lokalerna kalla och dragiga. De tre rum som äro tagna i bruk som expeditionslokal kunna icke hållas varma med uteslutande vedeldning, i så fall blir rumstemperaturen icke högre än 11° C.”

När man flyttade till den nya lokalen på Mosebacke 1938 försökte man få de större kolleverantörerna att bistå föreningen med gratis kol. Men resultatet var inte tillnärmelsevis så bra som vid de vanliga bidragsbrev till de stora företagen. Utgående handlingar saknas för året, men uppenbarligen har man begärt att få 50 hl omgående från varje leverantör, och löften om fortsatta leveranser.

Endast Lavéns Kolimport AB skänker den begärda mängden¹³⁷, 50 hl. Karl Anderssons kolimport AB nekar blankt¹³⁸ att skänka någonting. John Eneqvist skänker 25 hl, dock med det uttryckliga förbehållet att det endast är för år 1938 och att fortsatta gratisleveranser inte kan

¹²⁵ LV-för ink handl 171/1944

¹²⁶ LV-för ink handl 172/1944

¹²⁷ LV-för utg handl 100/1939, 212/1939, 214/1939

¹²⁸ LV-för utg handl 100/1939

¹²⁹ 212/1939, 214/1939

¹³⁰ LV-för ink handl 273/1939, 307/1939

¹³¹ LV-för Protokoll, ekonomiska utskottet 4/4-1941

¹³² LV-för utg handl 178/1939

¹³³ LV-för Protokoll Ansvarsnämnen 7/3-1940

¹³⁴ LV-för utg handl 4/1942

¹³⁵ LV-för utg handl 4, 8, 104, 130/1943

¹³⁶ LV för utg handl 7/1944

¹³⁷ LV-för ink handl 141/1938

¹³⁸ LV-för ink handl 142/1938

påräknas¹³⁹. Stockholms Kolimport skänker 25 hl koks¹⁴⁰ och slutligen skänker AB Wahlman Hähne O:& 10 hl, men vill inte binda sig för framtiden¹⁴¹.

Det förefaller som om man inte fortsatt att fråga efter gratisleveranser. Inga brev med någon dylik förfrågan har återfunnits, och bränsleposten i räkenskaperna tyder på att man fortsättningsvis betalade för bränslet.

Det finns två redogörelser för ved- och koksförbrukningen skrivna av vaktmästaren Svensson¹⁴². I dessa uppges bränsleförbrukningen under den extremt kalla vintern 1941/42 vara 5,5 m³ koks, 2,5 m³ kol (antracit) och 120 m³ ved. Den mera normala vintern 1944/45 sjönk förbrukningen något, man använde då 4,8 m³ koks och 125 m³ ved. 1941/42 hade man 5 kakelugnar på bottenvåningen och 6 på övervåningen. 1944/45 används 7 kakelugnar på övervåningen men på nedervåningen används bara 3 kakelugnar. Å andra sidan hade man nu där 4 kaminer som ersatte kakelugnarna.

I lokalen bedrevs också uppenbarligen skytte. I ett ”PM för inomhusskyttet å LV-lokalen.” redogörs för arrangemangen. Ammunitionen som användes inomhus var .22 kaliber, så kallad salongsgevärsammunition. 6 måltavlor anskaffades till lokal (sal) nr 3.¹⁴³

Transporter och telefon

1938 nämns det att föreningen hade bil¹⁴⁴. 1940 nämns tre bilar, varav minst två var lastbilar¹⁴⁵. 1939 anhåller man om att få ransoneringskort för 250 l bensin i veckan¹⁴⁶. Men under 1940 avvecklas bilarna. Man beslutar att fortsättningsvis leja in bilar vid behov¹⁴⁷. Lastbil A10711 säljs tillbaka till Philipssons bil¹⁴⁸ och 3 tons Dodgen A18262 säljs till arméförvaltningen¹⁴⁹, möjligen emot föreningens vilja. Den 14 oktober skriver nämligen regementschefen för A101, överste Sporrang, och meddelar att kronan kommer att använda sin inlösenrätt för bilen.¹⁵⁰

Le instruktören hade uppenbarligen tillgång till bil för sina personliga transporter. 1942 skriver han till Chefen för Armén och begär att (åter-)få rätten att disponera en personbil. Tidigare hade A 401 tillhandahållit bil, men regementschefen hade nu dragit tillbaka den förmånen¹⁵¹.

Ett gott samarbete förekom uppenbarligen med taxiväsendet. 1941 talas det om rekvisitionsblanketter från Stockholms Droskägareförening¹⁵², och 1944 nämns summan 50 kronor per månad som lämplig för de nya kupongerna som skall användas¹⁵³.

¹³⁹ LV-för ink handl 148/1938

¹⁴⁰ LV-för ink handl 161/1938

¹⁴¹ LV-för ink handl 209/1938

¹⁴² Omärkta pärmen, två lösa maskinskrivna papper

¹⁴³ Bilaga nr 7 till VU protokoll 24/1-1944

¹⁴⁴ LV-för utg handl 289/1938 ansökan om bensinkredit hos Texaco för bil A5168

¹⁴⁵ LV-för utg handl 139/1940

¹⁴⁶ LV-för utg handl 322/1939

¹⁴⁷ LV-för AU protokoll 8/1-1941

¹⁴⁸ LV-för AU protokoll 14/11-1940

¹⁴⁹ LV-för utg handl 157/1940

¹⁵⁰ LV-för ink handl 408/1939

¹⁵¹ LV-för utg handl 67/1942

¹⁵² LV-för ink handl 111/1941

¹⁵³ LV-för ink handl 137/1944

I ett revisions PM den 16 december 1943 ser sig revisorerna tvungna att påpeka att:

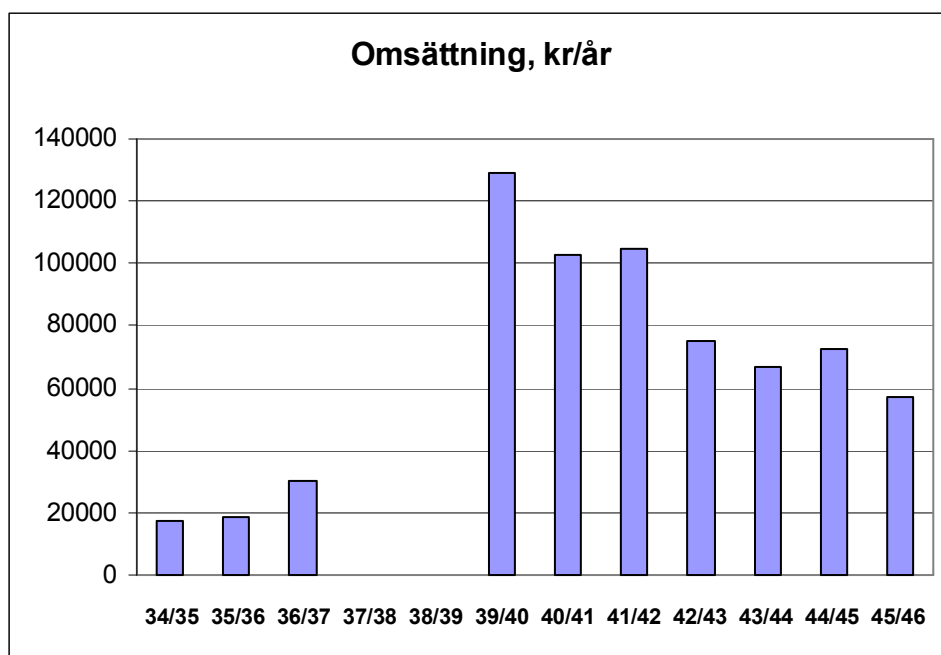
”För att begränsa taxi-körningarna till det absolut ofrånkomliga, rekommenderas en enkel journalföring å expeditionen, varvid angives ändamålet med färden. Som fullgott skäl för användande av taxibil kan anses synnerligen brådskande förrättning, frakt av ammunitionseffekter eller annan utrustning, som ej kunnat ske annorlunda till lägre kostnad.”¹⁵⁴

Telefonen har använts i mycket stor utsträckning. Den 25 februari 1939 fick man en telefonräkning på 10 000 kr.¹⁵⁵ Den 4 maj fick man en offert på en mindre telefonväxel¹⁵⁶ Den 8 maj beställdes den¹⁵⁷.

Ekonomi

Föreningens omsättning per år redovisas i nedanstående diagram. Siffrorna är tagna från årsberättelserna. De saknade årens årsberättelser har inte återfunnits.

Diagram 4, omsättning per budgetår.

Källa: Föreningens årsberättelser. 37/38 och 38/39 saknas i källmaterialet.

Föreningens ekonomi kan delas in i två faser. Den första delen, här kallad insamlingstiden, karaktäriserades av mycket små bidrag från staten och stora insamlingar av frivilliga medel. Den andra delen, sedan kriget hade brutit ut, innebar att utgifterna i stort sett helt täcktes av

¹⁵⁴ Bilaga 2 till VU protokoll 24/1-1944

¹⁵⁵ LV-för ink handl 87/1939

¹⁵⁶ LV-för ink handl 193/1939

¹⁵⁷ LV-för utg handl 147/1939

bidrag från framför allt CFB och Föreningen Stockholms Fasta Försvar. Denna period karaktäriserades uppenbarligen av ett visst överflöd, då stödet från CFB kvarstod, samtidigt som en del tidigare stora gåvor i form av testamenten föll ut, när testatorerna avled.

Insamlingsfasen

Under perioden fram till kriget samlade man varje år in pengar för att täcka föreningens utgifter. Hur insamlingarna gick till har beskrivits i ett brev till Halmstads luftskyddsförening:¹⁵⁸

”Till Halmstads luftskyddsförening

Med anledning av eder förfrågan den 31. Januari d.å. har jag äran meddela följande:

Beträffande större bidrag äro vi tyvärr ej i tillfälle lämna uppgift härom, enär givarna i regel ej önska sina namn offentliggjorda.

I övrigt har insamlingen skett sålunda:

- 1) Upprop i tidningarna (bifogas)
- 2) Cirkulärskrivelser (bifogas) undertecknade av Överståthållaren och sända till företag tillika med upprop och postgiroblankett.
- 3) Handbrev från Överståthållaren till vissa företagschefer, föreningar, landsorganisationen, arbetarkommunen, tidningar m.m.
- 4) Personlig påtryckning å företagaren.
- 5) Teckningslistor i banker och tidningskontor, även rekvirerade av vissa enskilda.
- 6) Listor över förmögnare enskilda, personlig påtryckning å större inkomsttagare, cirkulärskrivelser med upprop och postgiroblankett till stora massan.
- 7) Propaganda i pressen, radio och å film.

Stockholm den 18. Februari 1939

(signatur)

1. sekreterare”

Insamlingarna återkommer varje år i materialet i form av brev med uppmaningar om bidrag, och tackbrev, respektive påminnelser om den tilltänkta donatorn inte har hört av sig. Breven skrevs enligt en mall¹⁵⁹, men var individuellt utformade beträffande den begärda summan och hänvisningar till tidigare kontakter. Summan baserade sig uppenbarligen i förekommande fall på tidigare års stöd. Efter 1939 nämns ingen sådan organiserad verksamhet. Enstaka bidrag fortsätter dock att komma in, bland annat skickar Stockholms Lottakår troget 1000 kr varje år.

Till insamlingsverksamheten kan också räknas de skrivelser med ansökan om gåvor i form av direkta gratis leveranser, till exempel kol som genomförs 1938, se avsnittet om luftvärnslokalen.

Ytterligare en form av hjälp från näringslivet som man sökte, och som förekom varje år före kriget, var de ansökningar om att företagen skulle medge semester för de medlemmar som

¹⁵⁸ LV-för utg handl 58/1939

¹⁵⁹ LV-för utg handl 23/1939

åkte till Karlsborg på skarpskjutningskursen. 1939 skickade man till exempel ut sådana förfrågningar till 29 olika företag¹⁶⁰.

En detaljerad granskning av ekonomin ligger utanför ramen för denna uppsats, men några uppgifter som kommer fram i det undersökta materialet och som ger en uppfattning om hur pengarna kom in, respektive användes, skall lämnas:

I budgeten för budgetåret 1935-36 beräknas den totala omsättningen bli 17 000 kr¹⁶¹, en siffra som på sänkt 300 kr kunde hållas¹⁶².

Av de 17 000 kronorna beräknades 2 500 komma från föregående års överskott, 1 000 från medlemsavgifter, 3 100 från Stockholms Landstormsförbund och hela 10 400 från insamlade gåvor. Den övervägande delen, drygt 60% avsågs alltså komma från insamlingen.

Inkomsterna som när budgeten presenterades redan var insamlade, kom från givarna i nedanstående lista¹⁶³.

	Erhållen gåva	Begärd gåva om avvikelse finns
Svenska Jästfabriken	100	
Stockholms Läns Brandstodsbolag	50	
Sveriges Allmänna Hypoteksbank	100	
Svenska Instrument AB	200	
Skånska Cement AB	100	
Ränte- och Kapitalförsäkringsanstalten	250	500
Försäkrings AB Skandia	500	
Stockholms Stads Hypoteksförening	2000	1000
Lifförsäkrings AB Thule	500	
Stockholms Pant AB	100	
Städernas Allmänna Brandstodsbolag	500	
Stockholms Stads Brandkontor	2000	4000
Försäkrings AB Fylgia	200	
Bankdirektör Sten (sic)	100	
Konungariket Sveriges Stadshypotek	2000	
Stockholms Intecknings-Garanti AB	1000	
Stockholms Landstorms Kvinnor	600	
Brandförsäkrings AB Fenix	100	

Följande företag hade fått brev med ansökan om bidrag, men svarat nekande:

Skandia-Freja
 AB Dental
 Vickanders Korkfabrik
 Arbetsgivarnas Ömsesidiga Olycksfallsförsäkrings Bolag
 Liljeholmens Stearinfabrik
 AB Kreditbanken

¹⁶⁰ LV-för utg handl 117/1939

¹⁶¹ Lv för Protokollspärmen 1935, bilaga till styrelseprotokoll 8/4, nr 87

¹⁶² 1935-36 års Verksamhetsberättelse

¹⁶³ Lv för Protokollspärmen 1935, bilaga till protokoll 8/4-1935, (nr8)

Efter budgetförslaget tillkom följande givare¹⁶⁴:

Liljeholmens Stearinfabrik	100
Nitroglycerin AB	200
Skånska Cementgjuteriet AB	100
Svenska Instrument AB	200
Städernas Allmänna Brandstodsbolag	500

Ett mera utförligt brev med ansökan om bidrag skickades den 8 februari 1935. I brevet motiveras föreningens verksamhet med hänvisning till ett uttalande av Chefen för Östra Arméfördelningen och det finns en kortare redogörelse för de ekonomiska behoven. Brevet skickades till:

Svenska Dagbladet
Dagens Nyheter
AB Svenska Handelsbanken
Skandinaviska Kredit
AB Elektrolux

Av dessa återfinns svar från SvD och Handelsbanken i inkommande handlingar (båda svarar negativt).

Noterbart är att de största gåvorna, de på 1000 kr eller mer, kommer från försäkringsbolag¹⁶⁵ eller låneinstitut. I breven betonas särskilt att ett starkt luftvärn skyddar bebyggelsen. Det fanns ingen möjlighet att försäkra sig mot bombanfall¹⁶⁶. I slutet av brevet till SvD med flera skriver ordföranden, Thorsten Nothin:

”Vi bedja att få fästa Eder uppmärksamhet på, att ett avbrott i föreningens verksamhet skulle innebära ett sådant försvagande av huvudstadens skydd mot luftangrepp, att Edert understöd kan anses ha karaktären av en försäkring, avsedd att minska risken för förödelse i händelse av krig.”

De sålunda insamlade medlen avsågs att användas enligt följande:

Kursverksamheten är den största posten, den upptar 9 177 kr. Pengarna specificeras inte, men sannolikt går största delen till instruktörsarvoden och en mindre del till ammunition och annan övningsmateriel.

Något beräknades förmodligen även gå till slitage och reparationer av lånad materiel. Kronan tillhandahöll materiel, men föreningen betalade reparationer mm¹⁶⁷. Till exempel sammanträdde Ansvarighetsnämnden den 16 december 1940 och beslutade, efter att ha hört en skrivelse från förste instruktören, att kostnaderna för skador på en, eventuellt två, synkronmotorer skulle betalas av föreningen. Ansvarighetsnämnden ansågs uppenbarligen mycket viktig. De tre medlemmar som utgjorde nämnden var inga mindre än

¹⁶⁴ LV-för utg handl 56/1935

¹⁶⁵ Lv för ink handl 205/1939 detta år skänker Stockholms Stads Brandstodsbolag hela 9000 kr

¹⁶⁶ Muntlig uppgift från äldre medlem i Luftvärnsföreningen, Bo Pederby.

¹⁶⁷ Se till exempel LV för utg handl 115/1937, 341/1939, ink handl 166/1944, uppgifter om reparationer och ersättningar är vanliga under alla åren.

föreningsordföranden, Friherre C Reuterskiöld, ordföranden i arbetsutskottet, Major Dahlgren och ordföranden i ekonomiska utskottet, kapten Cederholm.

Nästa gång ansvarighetsnämnden sammanträdde var den 7 mars 1941. Kursledaren Bengt Brusewitz hade då skrivit ett ett och en halv sida långt protokoll över en företagen undersökning beträffande en förkommen gasmask. Instruktören S Rystedt och expeditionschefen löjtnant E Bergljung hade av Förste instruktören G G:son Sjöberg förhört angående de närmare omständigheterna kring försvinnandet. Rystedt hade kört gasmaskerna från övningsområdet vid Dragonkasernen på Ladugårdsgärde till lokalen på Mosebacke. I samband med icke samstämmiga order från olika befäl hade fyra gasmasker förkommit. Efter företagen undersökning återstod ändå en oförklarlig brist på en gasmask. Sedan detta konstaterats hade Expeditionschefen, löjtnant Bergljung, ringt till samtliga deltagande elever men likväl inte kunnat få fram gasmasken. Han hade då personligen pratat med dem, samt fått dem att skriva på en lista (bifogas protokollet som bilaga) där samtliga elever satte sin signatur, och redogör för när de kvitterat ut, respektive lämnat in sina masker. Noterbart är att två elever hade egna gasmasker.

Förste instruktören G G:son Sjöberg konstaterade då avslutningsvis att:

”Någon ytterligare klarhet står ej att vinna under förhanden varande omständigheter.”¹⁶⁸

Ansvarighetsnämnden beslutade att föreningen skulle ersätta kronan för gasmasken med kr 23:69.

Ansvarighetsnämnden förekommer inte ofta i protokollserierna, och det verkar som om den mest sammanträdde när det gällde dyrbarare ting¹⁶⁹. Den stora apparaten kring gasmasken kan förmodligen tolkas som en markering om att det var viktigt att ta hand om materielen.

Den näst största utgiften (2 600 kr) var Luftvärnslokalen, som vid denna tid alltså låg på Sibyllegatan i en hyrd våning, där hyran utgjorde ca 75 % av driftskostnaden.

600 kr gick till arvoden till förste- och andre sekreteraren samt kassaförvaltaren. De fick 200 kr var. Expeditionsföreståndaren erhöll 600 kr. I övrigt betalades inga ersättningar ut.

Andra fasen, stöd från CFB och Föreningen Stockholms Fasta Försvar.

En insamling för Stockholms luftförsvar genomfördes 1939 av Föreningen för Stockholms Fasta Försvar. Resultatet blev hela 200 000 kr¹⁷⁰. Pengarna var avsedda för Stockholms luftförsvar, och eftersom kronan nu höll med materiel¹⁷¹ så delades pengarna efter hand som

¹⁶⁸ Lv-för protokollspärmen 1940/41 protokoll nr 36, 2 bilagor

¹⁶⁹ Det gäller till exempel den kikare som på oförklarligt sätt försvann under en övning i februari 1939. Kikaren var mycket dyrbar, 1 145 kr, och orsakade både en omfattande utredning i ansvarsnämnden och polisutredning, samt avsatte inte mindre än 14 handlingar och 4 bilagor i arkivet. Kikaren upphittades dock den 6 september på en spårvagn ”väl emballerad, och försedd med föreningens adress”. Se LV för utg handl 24, 91, 92, 117, 148, 343, 341/1939, 7/40, 137/40 och Lv för ink handl 148,222, 441, 451, 468/1939

¹⁷⁰ Svensk försvarsvilja II s 393

¹⁷¹ Jfr 1918-19 då Föreningen för Stockholms Fasta Försvar använt insamlade medel till att köpa luftvärnskanoner. Se svensk försvarsvilja II, s 389

behoven uppstod ut till Stockholms Luftvärnsförening¹⁷². Till detta kom att sedan den frivilliga befälsutbildningen reglerats under senare delen av kriget, då landstormen den 1 juni 1943 övergick till CFB, ålades myndigheterna (regementena) att stödja verksamheten. Den betungande posten för instruktörer bortföll därefter efterhand¹⁷³.

1936 hade grosshandlaren Fredrik Wagner avlidit. Han hade testamenterat 50 000 kr till föreningen¹⁷⁴. 1943 avled även Albert Cederlund, en annan stor testator som tillsammans med sin fru, Lotten Cederlund, hade testamenterat 90 000 kr till föreningen.¹⁷⁵ Dessa medel fonderades och kom således inte att ingå i de medel som omedelbart användes¹⁷⁶. I stället lät man avkastningen gå in i verksamheten. Detta stora kapital skapade möjligheter att använda pengarna på ett mera flexibelt sätt än om de helt hade varit bundna av ett statligt regelverk.

1940/41 års utgifter/inkomster balanserade på 104 503 kr. Inkomsterna fördelade sig som följer. De statliga anslagen (via CFB) redovisas på anslagskontot. De är 59 310 kr. Den näst största inkomsten var överföring från tidigare års räkenskapsår, 16 452 kr och den tredje största var medlemsavgifterna på 13 893 kr.

Utgifterna å andra sidan var precis som 1935/36 störst för kursverksamheten. Den kostade 36 061 kr. Därefter kom kostnaderna för expeditionen, 12 825 kr, och som tredje post kom kostnaderna för medlemsbladet som man började ge ut 1940, det kostade 11 439 kr.

Uppvisningarna

Under tiden före kriget arrangerade föreningen flera stora uppvisningar av lv-materiel, och batterierna i verksamhet¹⁷⁷. De mest omfattande förevisningarna ägde rum 1936 och omfattade dels en mörkerövning i februari och dels en större förevisning på Ladugårdsgårde. Nedan beskrivs dessa båda propagandaövningar under 1936 mera i detalj.

Den 7 december 1935¹⁷⁸ beslutade man att genomföra uppvisningarna. En kommitté tillsattes. Major Lovén blev sammankallande, de andra ledamöterna var förste sekreteraren och förste instruktören. Den främsta anledningen till att man valde just en strålkastarkurs var att många hade anmält sig till höstens kanonkurs, men inga till strålkastarkursen. Till vårens kurs ville man nu göra en riktad insats för att rekrytera elever. Detta i motsats till den senare uppvisningen, som främst var en tillställning för att öka intresset för luftvärdet i allmänhet.

Den 7 januari ansökte man om polistillstånd för ”att anordna en förevisning av belysning och beskjutning med lösa skott av flygplan, som uppträda över huvudstaden.”¹⁷⁹ Av gatukontoret lånade man (rep-) staket, bockar och lampor¹⁸⁰. Ett upprop med förklaringar till övningen, och

¹⁷² Enligt ett löst papper i Omärkta pärmen utdelades pengarna enligt följande: 1939/40: 30 000 kr, 1940/41: 25 000 kr, 1941/42: 25 000 kr, 1942/43: 15 000 kr, 1943/44: 27 000 kr, 1944/45: 25 000 kr, 1945/46: 18 000 kr, 1946/47: 15 000 kr, 1947/48: 10 000 kr, återstår 1/7 1948: 10 000 kr

¹⁷³ Sveriges militära beredskap 1939-1945 s395

¹⁷⁴ Svensk försvarsvilja II s 393

¹⁷⁵ Svensk försvarsvilja II, s 393, Lv för ink handl, 59,149,180/1943

¹⁷⁶ Se årsredovisningarna eller revisorsrapporten från den 15 november 1943 där 1940/41 års balanskonto redovisas.

¹⁷⁷ Lv för Styrelseprotokoll 27/2-1936

¹⁷⁸ Lv för Styrelseprotokoll 7/12-1935

¹⁷⁹ Lv för Utg handl 19/1936

¹⁸⁰ Lv för Utg handl 20/1936

en uppmaning att gå kursen, eller att teckna sig för passivt medlemskap, skickades till tidningarna¹⁸¹. Texten är något olika utformad. Till Aftonbladet, Stockholmstidningen, Svenska dagbladet, Dagens Nyheter och Nya Dagligt Allehanda skrev man:

”Härmed har jag äran översända det upprop, som enligt muntligen lämnat välvilligt löfte kostnadsfritt skulle få införas i eder tidning.”¹⁸²

Därefter angavs vilken dag övningen skulle komma att genomföras, och i några fall även att det skulle vara lämpligt om ”ett par ord om densamma inflöte på tidningens löpsedel”.

Från Social-Demokraten hade man tydligen inte lyckats utverka några löften om subventioner, men man försökte ändå få en viss rabatt, man skrev:

”Uppropet är avsett att införas som annons, men på grund av sakens betydelse, vågar jag hoppas, att kostnaderna bliver så ringa som möjligt.”

Själva förevisningen bör ha varit nog så dramatisk i 30-talets Stockholm, med sparsam belysning och obetydlig nattlig trafik. Kl 2100 kom ett flygplan (man hade inte fått tillstånd att flyga med flera efter mörkrets inbrott) inflygande, norrifrån över Stadion och in mot staden. Flyglarmssignalen ljud, och från flygplanet markerades bombfällning med hjälp av pyroteknik (”lyskulor”). Den första strålkastaren, med en vidare ljusspridning, den så kallade ledarstrålkastaren, började belysningen. De andra, följestrålkastarna, följde efter och när flygplanet var fångat i ljuskäglorna öppnade luftvärnsartilleriet eld med lösa skott. Processen upprepades sedan med söderifrån kommande flygplan, varefter ”faran över” blåstes.

Strålkastarna var väl spridda över staden och placerade vid Stadion, Fjällgatan, Västerbron och Vasaparken, medan kanonerna fanns vid Gärdet och på Långholmen.

Vinterns strålkastarövning resulterade i 29 anmälningar till vårens strålkastarkurs¹⁸³ som sträckte sig från 16 februari till 10 maj.

Den 10 maj hade man så den största uppvisning av luftvärnsmateriel, och luftskydd i en vidare betydelse, som genomförts i Stockholm. Tack vare samverkan med flygvapnet fick man också med en imponerande bombplansarmada. Flera andra samarbetspartners bidrog. Bland annat hade några byggmästare bjudit på huskulisser, Stockholms stad stod för flaggningen och Röda korset visade sina resurser. Platsen var Ladugårdsgärde, omedelbart öster om Värtavägen, ett område som då ännu inte var bebyggt. På området fanns koncentrerat allt som hade med luftskydd att göra. På ett pedagogiskt sätt hade kulisser och materiel ställts upp så att åskådarna skulle kunna få en överblick över hur ett modernt luftangrepp kunde gå till.

Demonstrationen genomfördes i tre akter. Först kom en flygstrid, därefter ett bombanfall mot ett dåligt skyddat mål, och slutligen ett likadant bombanfall, men då mot ett organiserat luftförsvar. Carl Lovén beskriver det hela:

”Detaljerna i uppvisningen försiggingo på följande sätt. *Flygstriden* utfördes av 6 jaktplan mot 6 bombplan på omkring 1,000 m höjd. I det *första bombanfallet*

¹⁸¹ Lv för Utg handl 21/1936

¹⁸² Lv för Utg handl 21/1936

¹⁸³ Lv för Utg handl 25/1936

gingo 15 bombplan på 800 m. höjd i väl ordnad formering rakt mot huvudstaden utan att låta sig störas av det enda svaga luftvärnsbatteriets eld. Bombfällning markerades genom att två minor mellan byggnaderna samt 2 brandbomber i två av de fyra byggnaderna. Dessa, som skulle föreställa vindskontor med trägolv och allsköns gamla möbler, fattade hastig eld, innan brandkåren hann ingripa, och brunno sedan upp. Vidare visade talrika omkullfallande personer, att även gasbomber hade fällts. Före det andra anfallet antogs luftvärnet hava förstärkts, viket markerades genom ankomsten av ett batteri och en automatkanon från A 9.

Då sedermera *det andra anfallet*, utfört av 9 bombplan på 1,500 m höjd och 6 attackplan, bröt fram, kunde tre lv-batterier med sina kulsprutor samt två automatkanoner deltaga i striden mot flygarna. Nu blev bombfällningen mindre verkningsfull, dels emedan luftvärnsartilleriet ansågs ha tvingat upp den anfallande på högre höjd men likväl ha skjutit ner 3 av bombplanen, dels på grund av att vindskontoren voro grundligt uppreprensade och gasskyddstjänsten väl förberedd. Den nedfallande sprängbomben kom sålunda utanför >>staden>>, De i vindskontoren eldsprutande termitbomberna slocknade efter några skyfflar sand, och gasskadade blevo snabbt omhändertagna av röda korset.”¹⁸⁴

Efter uppvisningen förevisades materielen för allmänheten, som bestod av 20-30 000 personer med ”Konungen, Kronprinsen och prins Carl i spetsen, jämte statsråd, riksdagsmän och stadsfullmäktige”.¹⁸⁵

I förevisningen ingick bland annat fyra hypermoderna, modellår 1936, luftvärnsautomatkanoner från Bofors som skänkts till Stockholms luftvärn av en anonym givare.¹⁸⁶

Personal

De personer som var engagerade i ledningen av föreningen var dels styrelsen, och dels instruktörer och kanslipersonal.

I styrelsen satt män (bara män) med mycket viktiga positioner i samhället. Det är uppenbart att de måste ha haft ett stort inflytande i Stockholm. Det var både civilpersoner som, med något undantag när, hade höga, eller mycket höga positioner, och militärer med som lägst kaptens grad.

Bland de civila ledamöterna märks under perioden främst ordföranden 1934-38, den välkände socialdemokraten och f.d. justitieministern Torsten Nothin. Han var överståthållare i Stockholm under tiden 1933-49 och bör ha kunnat medverka till beslutet om åtskilliga av de penninggåvor och annat stöd, inte minst från Stockholms stad, som kom föreningen till del under insamlingsperioden. Han om någon borde ha haft möjlighet att bedriva ”personlig påtryckning å företagaren” som det står i punkt nummer 4 i brevet till Halmstads luftskyddskommitté. Det går naturligtvis inte att följa de personliga kontakterna, men det förefaller högst osannolikt att de stora summorna skulle ha kunnat samlas in utan Nothins medverkan

¹⁸⁴ Citatet liksom övriga fakta kring uppvisningen kommer från Wadner 1936

¹⁸⁵ Ibid

¹⁸⁶ Ibid

En annan person som personligen samlade in närmare 40 000 kr under åren 1934-39, och som måhända umgicks i andra kretsar än Nothin var Gustaf af Vetterstedt, överste och friherre. En annan friherre, Carl Reuterskiöld efterträdde Thorsten Nothin som ordförande och han fick i sin tur en civil efterföljare 1943, direktör C.A. Andersson¹⁸⁷.

I övrigt har ledamöterna civila titlar som: disponent, kammarherre, fil.dr., civilingenjör (sic), advokat och andra i samma sociala skikt¹⁸⁸.

Instruktörerna spelade en viktig roll. De skötte utbildningen och tillverkade instruktioner mm. De var avlönade och förefaller i allmänhet ha varit stamanställda på A 10 S. Antingen fick de arvode per timme¹⁸⁹ om de tjänstgjorde på kvällar och helger, eller också var de fast anställda. De fast anställda var oftast gamla stamanställda som gått i pension. Luftvärnsföreningens instruktörer hade en bra ersättning. Det förekom klagomål på att föreningen betalade för mycket. I AU-protokollet den 22 januari 1941 motiverar man varför 1:e instruktören skall ha en så pass hög ersättning.

Såsom föreningens funktionärer anges i årsredovisningarna: 1. instruktören, 1. instruktörens ställföreträdare, 1. sekreterare, 2. sekreterare och kassaförvaltaren. Dessa var valda på årsmötet, men eftersom de dessutom anges som funktionärer så har de haft någon form av arvoden.

Anställda men inte valda var, förrådsförvaltaren, expeditionsföreståndaren, expeditionsföreståndarens ställföreträdare och expeditionsassistenten.

De anställda på kansliet var 1938 bara två personer, men dessutom var två tjänster vakanta¹⁹⁰. Om de inte behövdes, eller om det var svårt att få tag på kvalificerad personal framgår inte. Under 1939 kom de två luftvärnsregementena att hålla med material så uppgiften som förrådsförvaltare blev överflödig¹⁹¹.

Senare var alla fyra tjänsterna tillsatta, ehuru en och samma person (löjtnant Bergljung) innehade både expeditionsföreståndartjänsten och förrådsförvaltartjänsten. De andra var nu besatta av två damer, fröknarna Lagræus och Arvidsson. Löjtnant Bergljung hade en nyckelbefattning, en omständighet som blev mycket besvärande när de militära myndigheterna vid mobiliseringen i september 1939 ansåg att han gjorde större nytta vid kustartilleriet i Karlskrona, där han var löjtnant i reserven.

Bergljung insåg att hans frånvaro orsakade problem, så när han den 7 oktober skrev till expeditionen i ett annat ärende avslutar han brevet:

”Här nere är jag kompanichef på samma kompani som jag lämnade som kompaniadjutant. Jag har 600 man på komp, så arbete finns här också. Jag vet ju inte hur länge jag får stanna här, men jag tycker att Baron Reuterskiöld kunde försöka hos chefen för kustart utverka att jag finge återvända till lvxexp. Jag tror det skulle lyckas, enär redan när jag fick platsen, CKA

¹⁸⁷ Svensk försvarsvilja II, s 393

¹⁸⁸ Lv för årsberättelse 1941/42

¹⁸⁹ Lv för ink handl 173/1939

¹⁹⁰ LV-för Årsberättelse 1937/38

¹⁹¹ LV-för utg handl 343/1939

framkastade lämpligheten, att jag skulle kunna mobiliseringsfördelas vid luftvärnet.

Jag undrar hur det går för damerna på lvexp att klara biffen, men nog tror jag att det skulle behövas att jag återvände, för att få någon ordning på det hela.

Hälsa till styrelsen och lvexpeditionens personal.

Tillgivne vännen
(signatur)¹⁹²

Och nog hade Bergljung bedömt situationen rätt. Den relativt nyanställda Fröken Larsson fick sköta det mesta själv¹⁹³, men Marinen ville inte undvara honom¹⁹⁴. Trots att Baron Reutersköld skrev och försökt få honom omplacerad. Också efter ett nytt brev den 26 oktober¹⁹⁵ vägrade Marinen att släppa honom.¹⁹⁶ Bergljungs inkallelser blev sedan ett återkommande problem¹⁹⁷. I december 1940 var det ånyo dags för beredskapstjänst och man skrev åter för att få behålla honom, med en redogörelse för den oordning som uppstod senast han hade varit inkallad,¹⁹⁸ men utan resultat. Samtidigt får Bergljung löneförhöjning¹⁹⁹, han var tydligen mycket uppskattad.

Problem som har samband med frivilligheten

Nyårsdagen 1941 satte sig den 42-årige Axel Henricson och skrev ett 19 sidor långt brev till Luftvärnsföreningen. Det utmynnade i att han ansåg sig ha blivit orättvist kuggad i landstormsofficersexamen. Det långa inlägget var slutet på en lång kamp för att bli godkänd som landstormsfänrik. I skrivelsen berättar Henricson värtaligt (han var advokat i det civila) om sina ansträngningar. Skrivelsen är intressant ur många synvinklar. Den berättar (oavsiktligt) om hur det kunde gå till vid beredskapen.

Till att börja med hamnade Henricsson när han kallades in vid mobiliseringen i september 1939 i ett förband där befälet uppenbarligen var dåligt förberedda för sina uppgifter. De förefaller inte heller ha varit särskilt flexibla eller öppna för nya möjligheter. Henricson berättar:

”...hade två personer, tillhörande samma förband som jag, blivit tilldelade befattningar såsom avdelningschef och troppchef. Båda hade enligt vad de berättade för mig aldrig sett en luftvärnspjäs än mindre sysslat med en sådan. Jag däremot, som varit medlem av Luftvärnsföreningen under två år och deltagit i alla under samma tid förekommande kurser och övningar och därjämte genomgått mekanikerkurs samt förberedande landstormsofficerskurs, hade tilldelats en servisebefattning.”

Det intressanta är här att ”de två personerna” inte verkade vara ett dugg intresserade av Henricsons meriter. Eftersom han inte hade någon grad så brydde de sig inte om honom.

¹⁹² LV-för ink handl 404/1939

¹⁹³ LV-för utg handl 294, 295/1939

¹⁹⁴ LV-för ink handl 482/1939

¹⁹⁵ LV-för utg handl 323/1939

¹⁹⁶ LV-för ink handl 482/1939

¹⁹⁷ LV-för utg handl 46/1941, LV-för ink handl 53/1941

¹⁹⁸ LV-för utg handl 273/1940

¹⁹⁹ Lv för styrelseprotokoll 22/10-1940

Tvärtom råkade han, enligt egen utsago, bara värre och värre ut. När han visade upp sitt betyg²⁰⁰ och påpekade att han hade gått två luftvärnskurser fick han till svar:

”...och sade: ’Det var f-n’. Något vidare i ärendet förekom icke,...”

Händelsen visar ganska tydligt på skillnaden mellan de vanliga beredskapsmännen och den frivillige Henricson, som uppenbarligen ansåg att han inte fått ut särskilt mycket av all sin nedlagda tid. Befälen däremot tyckt inte att han skulle behandlas på något särskilt sätt bara för att han gått några kurser.

Beroende på hur man tolkar Henricsons problem kan man också lägga in en annan aspekt av händelsen. Var Henricson lämplig som befäl? Hade han förutsättningarna att klara av att leda andra människor? Man får inget svar på den frågan genom att läsa handlingarna. Men den belyser ett problem som aldrig nämns i jubileumsskrifter. När man tar in frivilliga så får man med en del personer som inte är lämpliga för jobbet. I frivilligrörelsen nekar man ingen att få gå kurser, men när det blir allvar kanske inte alla borde bli befäl, bara för att de så gärna vill.

Det finns en annan sorts motsättning mellan yrkesmilitärer och frivilliga. I materialet belyses den av en händelse som inträffade sommaren 1938.

När sommarens skarpskjutningskurs för lvakan i Karlsborg skulle lämna in materielen inträffade följande:

”...att man vid avlämningsinspektionen fann att pjäs nr.1, som under skarpskjutningen ej använts, var felaktigt sammansatt. Då en laddningsrörelse utfördes ramlade nämligen till allmän förvåning diverse delar /slaglås, slagfjäder och slagbult / ur kanonen.”²⁰¹

Detta var finalen på den enda kurs som fick överväldigande negativ kritik. Missnöjet var så stort att deltagarna efteråt satte ihop en skrivelse, med en bilaga av specificerade missförhållanden, som undertecknades av samtliga 30 kursdeltagare. Man var mycket kritisk mot framför allt organisationen och materielen. Man tyckte sig också ha blivit nonchalant bemötta när man framfört sina synpunkter på plats.

Kursen bestod till stora delar av medelålders män, den ovannämnde Henricson var till exempel en av deltagarna, han var då 40 år. Det säger sig själv att de inte tyckte det var särskilt bra att utbildningstiden utnyttjades på ett ineffektivt sätt. De beskriver sina upplevelser:

”Order och kontraorder gåvos. Meningslösa förflyttningar av manskap och materiel förekom ofta. Mycken dyrbar tid åtgick att iståndsätta den av A.9 utlånade, i mångt och mycket synnerligen bristfälliga materielen, vilket hade till följd att skjutningarna blevo avbrutna, i onödan fördröjda eller helt omöjliggjordes.”

²⁰⁰ Lv för utg handl 219/1939, Henricson fick betyget 7766 och markeringen ”tillgodogjort sig utbildningen”, inget lysande betyg, men långt ifrån det sämsta, och eftersom han senare fortsatte med Lok 1 kursen så måste han ha fått ett godkänt slutbetyg. På Lok 1 kursen blev han dock inte godkänd i examen, och det var detta som orsakade det långa brevet och all annan korrespondens.

²⁰¹ Framställningen baserar sig på: Lv för ink handl, 362/1938 Elevernars klagoskrift, och ink handl, 363/1938 bemötande från löjtnant Håkansson

När de framför sina synpunkter till befälet svarade:

”...den från A.9 tjänstgörande officeren att i Karlsborg fanns det gott om folk och gott om tid, men vi äro av den meningen att vid en kurs som denna, tiden bör effektivt utnyttjas.”

Här visar sig problemen med att deltagarna från det civila livet var vana vid att tiden utnyttjades på ett rationellt och effektivt sätt. Befälet å andra sidan var vant vid att utbilda unga värnpliktiga som inte ifrågasatte om det tog längre eller kortare tid att lära sig det man skulle kunna.

Slutsatser

Stockholms Luftvärnsförening spelad en stor roll vid uppbyggnaden av Stockholms luftförsvar före, och under kriget. Genom att föreningen tidigt byggt upp en utbildningsorganisation kunde man börja utbilda luftvärnssoldater och befäl flera år innan det blivit ekonomiskt möjligt för försvaret att förse Stockholms luftförsvar med personal i den utsträckning som behövdes. Förhållandet illustreras av nedanstående diagram. Bilden visar tydligt att Luftvärnsföreningen påbörjade sin forcerade utbildning tre år innan staten började bygga upp försvaret.

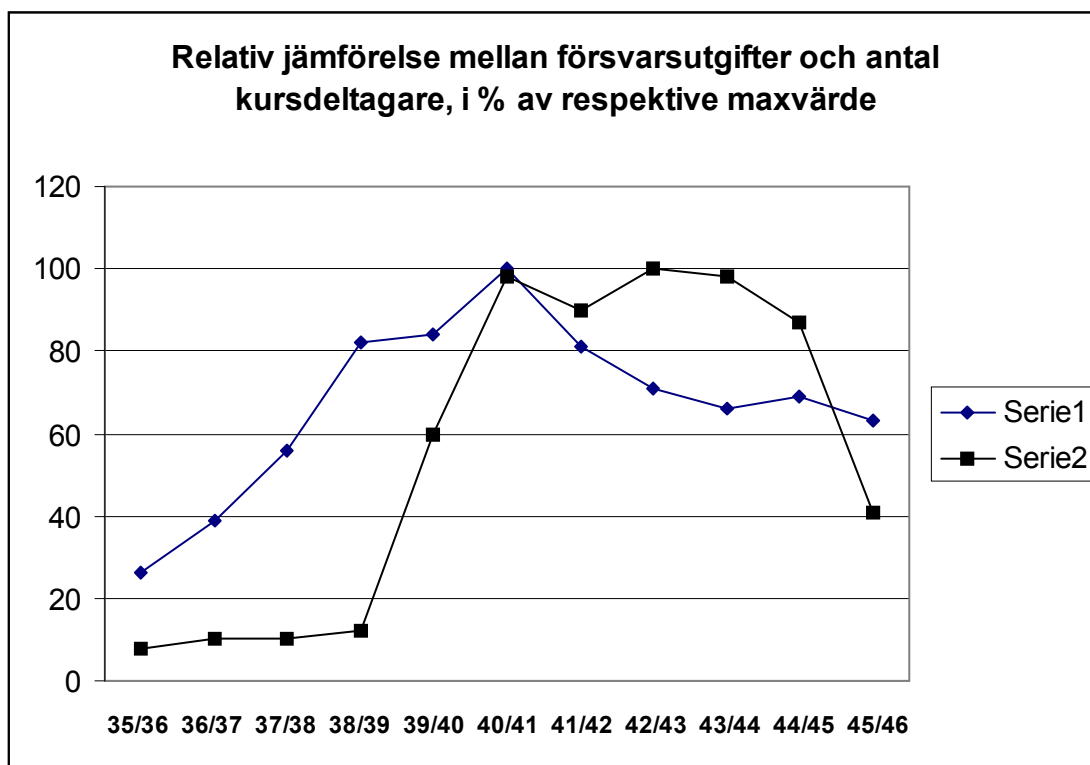

Diagram 5 Relativ jämförelse mellan försvarsutgifter och antal kursdeltagare.

Serie 1: kursaktivitet Serie 2: försvarsutgifter

Källa: Diagram 2 och 3.

Tack var att många inflytelserika personer knöts till föreningen gick det att skapa det ekonomiska manöverutrymme som behövdes redan innan kriget.

Det finns två problem med det frivilliga försvaret som inte kommer fram i den litteratur som finns. Det första gäller de personer som är mycket försvarspositiva och gärna vill gå på kurser och bli befäl, men som inte är lämpliga för det. Det andra gäller den friktionen mellan de professionella militärerna och amatörerna i frivilligheten som alltid finns mellan yrkesmän och icke yrkesmän.

Sammanfattning

Stockholms Luftvärnsförening var en Landstormsförening som utbildade både befäl och meniga, vilket var unikt. Landstormsföreningarna sysslade endast med befälsutbildning. Redan på 20-talet började Luftvärnsföreningen utbilda luftvärnsartillerister med den uttalade målsättningen att de skulle kunna krigsplaceras vid Stockholms fasta luftvärn. På grund av de låga försvarsanslagen hade inte det ordinarie försvaret möjligheter att utbilda den personal som krävdes för att bemanna den utrustning som började köpas in 1936. Antalet medlemmar och utbildade vid föreningen växte mycket kraftigt under det sena 30-talet. När krigsutbrottet i Europa kom i september 1939 kunde, tack vare Luftvärnsföreningens medlemmar, Stockholms luftvärn nödtorftigt bemannas. Utbildningen fortsatte sedan, med en topp 1940/41, under hela kriget.

Föreningen hade råd att bekosta utbildningen tack vare att man genomförde framgångsrika insamlingar varje år. Eftersom flera inflytelserika personer engagerade sig i styrelsearbetet kunde stora summor användas till att betala instruktörer, lokal, tidning m.m. Under beredskapen bidrog staten, via CFB, med pengar, och detta i samband med ett par stora donationer, och en stor insamling av Föreningen för Stockholms Fasta Försvar, gjorde att man inte behövde göra några egna insamlingar sedan beredskapen påbörjats.

Några av de motsättningar som alltid finns mellan yrkesmän och amatörer kommer fram i materialet. Bland annat hade de frivilliga högre krav på effektivitet än det stamanställda befälet. Ett annat irritationsmoment var att flera av de frivilliga tyckte att de fick lite tillbaka av staten, till exempel genom mera betydelsefulla uppgifter vid krigsförbanden, för all tid de lagt ner på att utbilda sig.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Luftvärnets Befälsutbildningsförbunds arkiv, K1, Stockholm:

Protokollsvolymer 1934/35 – 1945/46, en volym per räkenskapsår

Inkommande handlingar 1935 – 1945, en volym per år

Utgående handlingar 1935 – 1945 en volym per år

Omärkt pärm

Tryckta källor

Luftvärnsnytt 1940 – 1945

Litteratur:

Brendon, Piers, *Den mörka dalen*, Norstedts, 2000

Försvaret för frihet och fred, 1990, Jubileumsbok till Allmänna Försvarsföreningens 100 årsjubileum

Herlitz, Carl, *Luftvärnets historia*, Militärhistoriska förlaget 1980

Lindroth, Jan, *Idrottens väg till folkrörelse*, 1974

Pederby, Bo, *LV3 1941 – 2000 Huvudstadens luftvärn*, 2001

Persson, Ulf, *Luftvärnets chefer under 1900-talet*, 2002

Sobéus, Urban, *Havsbandslinjen i Stockholms skärgård 1933 – 1945*, Militärhistoriska förlaget 2000

Svensk Försvarsvilja I och II, 1950

Thörnell, Bernt, *Spaning mot skyn*, Fort & Bunker u.u.å.

Tubin, Eino, *FBU FÖRR FBU NU*, Jubileumsskrift 1987

Wadner, G.M, red, *Stockholms försvar*, årsskrift 1936

Wangel, Carl-Axel, *Sveriges militära beredskap 1939 – 1945*, Militärhistoriska förlaget 1982

Westring, G.A, *Luftkrig. En sammanställning av "Douhetismen" och andra teorier samt några fakta och andra reflexioner rörande nutida luftförsvar.*, 1936